

Structuurpolitiek?

Begin deze maand publiceerde de Nederlandse Herstructureringsmaatschappij (NEHEM) haar *Verslag van activiteiten in de periode 1972-1976*. Dit is haar eerste verslag. Degene die op de hoogte wil blijven van het in Nederland gevoerde sector-structuurbeleid dient het beslist te lezen. Vijf jaar geleden werd de NEHEM opgericht met als doel: „Het leveren van een bijdrage tot de verbetering zowel in economisch als in sociaal opzicht van de structuur van het bedrijfsleven in Nederland”. Sinds die tijd is er heel wat met die structuur gebeurd. Steeds meer kwamen haar gebreken bloot te liggen. Hoewel de NEHEM — naast een aantal andere instanties — haar taak met voortvarenheid aanpakte, lijkt het erop dat er nog niets aan het economisch-structurele front ten beste is gekeerd. Het is daarom nog te vroeg voor de constatering dat de NEHEM een succes is.

De problemen bij de structuurpolitiek hangen voor een deel samen met het niet in voldoende mate willen accepteren van enkele belangrijke uitgangspunten van de NEHEM. Voor een ander deel hebben ze te maken met het feit dat de structuurpolitiek een lappendeken is met onvoldoende coördinatie en gebrek aan een effectief instrumentarium.

Wat die uitgangspunten van de NEHEM betreft, moet het volgende worden opgemerkt. De NEHEM berust in de eerste plaats op een tripartite samenwerking tussen ondernemers, werknemers en overheid, die via intensief overleg de problemen in bepaalde sectoren analyseren en trachten op te lossen. Het overlegmodel speelt dus een belangrijke rol, maar doet dit tot nu toe niet vlekkeloos. Zo staat de vakbeweging niet te juichen als haar verantwoordelijkheid wordt gegeven bij het afslanken van bedrijven en sectoren, waardoor het aantal arbeidsplaatsen afneemt. Het is niet te verwachten dat binnen afzienbare tijd deze terughoudende opstelling van de vakbeweging zal verdwijnen. Immers, de NEHEM gaat ervan uit dat de vooruitzichten op terugkeer van volledige werkgelegenheid zeer ongunstig zijn. Overigens wordt de vakbeweging ook niet gestimuleerd haar houding te wijzigen. De NEHEM schrijft namelijk in haar verslag dat zowel zij zelf als de vakbeweging veelal te laat worden ingeschakeld, „waarvoor de kansen op een meer preventieve in plaats van een curatieve herstructurering verloren dreigen te gaan”. En zij vervolgt met: „Het is voor de vakbeweging moeilijk te verteren, wanneer zij pas op het allerlaatste moment wordt ingeschakeld met veelal als enige taak mee te werken aan het opheffen van arbeidsplaatsen”.

Een tweede belangrijk uitgangspunt is de sectorale aanpak. De NEHEM houdt zich dus niet met één bedrijf bezig, maar richt haar beleid op de gehele bedrijfstak. Dit betekent dat ondernemingen met elkaar rekening moeten houden. Hoewel het geenszins de bedoeling is dat ondernemingen hun eigen identiteit en verantwoordelijkheid bij de herstructurering verliezen, is de sectorale aanpak een moeilijk punt. Ondernemingen zijn gauw bang hun eigen identiteit te verliezen en zullen pas bij de NEHEM aankloppen indien de sector in moeilijkheden verkeert. Aldus beperkt de herstructurering zich tot de zieke bedrijfstakken. We zouden pas van de NEHEM kunnen zeggen dat ze een succes is als ook gezonde sectoren zich tot haar richten.

Het laatste belangrijke uitgangspunt is de integrale benadering van de problemen. Dit stelt voornamelijk analytische problemen. De NEHEM wil „alle factoren, die bij de structurele problemen en perspectieven een rol spelen opsporen en analyseren, opdat de mogelijkheid wordt geschapen oplossingen te bewerkstelligen, waarin alle relevante factoren op de juiste wijze en in hun onderlinge samenhang zijn gewogen en verdisconteerd”. De formulering van dit citaat maakt reeds duidelijk dat de NEHEM hier voor een tot nu toe onoplosbaar probleem staat. Denk bijv. eens aan de afstemming van de herstructurering op de internationale concurrentie. Binnenslands is het echter ook een hele klus zo lang de NEHEM een sectoraal informatiesysteem ontbeert.

Zoals ik hiervoor reeds schreef hebben de sectorale problemen ook te maken met het feit dat de structuurpolitiek, en als onderdeel daarvan de regionale politiek, een lappendeken is. Naast de NEHEM bestaan er ontwikkelingsmaatschappijen voor het Noorden des Lands (NOM), Limburg (LIOF), Overijssel (OOM) en voor Gelderland (GOM). Deze maatschappijen hebben, afwijkend van de NEHEM, een regionale in plaats van een sectorale benaderingswijze, hoewel sectoren zich weinig gelegen laten liggen aan provinciale grenzen. Bovendien hebben de regionale ontwikkelingsmaatschappijen een verschillende structuur, waardoor coördinatie wordt bemoeilijkt. Blijft over het instrumentarium dat tot nu toe weinig succesvol is gebleken. Het wachten is op de uitvoering van de in de structuurnota genoemde goede voornemens.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Structuurpolitiek?	933
Column Democratische planning, door Prof. Dr. W. Albeda	935
<i>Dr. W. Tims:</i> De buitenlandse schulden van ontwikkelingslanden met hogere inkomens	936
<i>Dr. M. Weisglas:</i> Bronnen van economische groei. Vijfde wereldcongres van economen in Tokio: 29 augustus - 3 september 1977	941
Vacatures	943
<i>Prof. Dr. L. H. Klaassen:</i> Samenwerking/concurrentie tussen overheid en consultants	946
Beroemde economen (11). Irving Fisher (1867-1947), door Drs. H. M. Becker	950
Au courant Somber beeld, door A. F. van Zweeden	951
Boekennieuws	952

Abonnees op ESB lezen volgende week in ESB alles over de Miljoenennota en de Macro Economische Verkenning.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....

STRAAT: .....

PLAATS: .....

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....

Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.

Redacteur-secretaris: L. Hoffman. Adjunct-redacteur-secretaris: L. van der Geest.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224. Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar (incl. 4% BTW): studenten f. 88,40 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945, of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93, Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,— (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Advertentieverkoop:

*Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101*

Alle orders worden afgesloten en uitgevoerd overeenkomstig de Regelen voor het Advertentiewezen.

*Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

*Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Democratische planning

Uit de Franse discussie over planning komt de uitspraak, dat het plan een contract moet zijn. Daarmee wil gezegd worden, dat planning in een democratische samenleving niet een hiërarchische verhouding tussen planners (= overheid) en uitvoerders van de plannen (ondernemers en vakverenigingen) kan zijn. In ons sociaal contract en ook in het sociaal-economisch akkoord van CDA en PvdA ligt dezelfde grondgedachte opgesloten.

Het plan is een contract. Dat wil zeggen, dat de betrokkenen zo zeer meegewerkt hebben aan de opstelling ervan dat zij zich zelf verbinden willen het, zonder daartoe opgelegde dwang, ook uit te voeren. Voor wie met behoud van pluralisme en democratie planmatigheid wenst is dit, lijkt mij, een uiterst aantrekkelijke gedachte.

Deze gedachte is in Nederland tot nu toe met name gerealiseerd op het terrein van het inkomensbeleid. Om twee redenen lijkt het gewenst het idee door te trekken naar andere aspecten van het economisch proces. In de eerste plaats, omdat een geïsoleerde afspraak over inkomens het gevaar loopt door invloeden die men niet in de hand heeft, te worden ondermijnd. Ambitieuze afspraken over loonmatiging kunnen schipbreuk leiden, wanneer de arbeidsmarkt daartoe de ruimte niet schept. En dit is maar één voorbeeld. Een afspraak over inkomens moet passen in een consistent geheel, in een financieel en sociaal-economische context waarin die afspraak uitvoerbaar is.

In de tweede plaats omdat het onaan-trekkelijk is voor één van de partners in het contract te weten, dat men wel plichten op zich neemt maar dat men weinig gelegenheid heeft om de context waarin die verplichtingen zullen functioneren mee te bepalen. Met name de

vakverenigingen verkeren in de inkomenspolitiek in deze situatie.

Inmiddels zijn wij in meer dan één opzicht op weg naar een planning, die naast de inkomensvorming ook de economische context pogt te beïnvloeden. Men kan daarbij denken aan de ontwikkeling in het sectorstructuurbeleid. Bij het structuuronderzoek zijn naast de ondernemers ook de vakverenigingen betrokken. Maar ook bij wat eufemistisch wel eens de „follow up” wordt genoemd, spelen zij mee. Al was het maar omdat bij herstructurering de kans op ontslagen niet denkbeeldig is. Iedereen heeft er belang bij, dat wanneer er zulke klappen vallen er de zekerheid is, dat alle alternatieven grondig bekeken zijn. Die zekerheid kan door de brede samenstelling van de herstructureringscommissie benaderd worden. De nota *Selectieve groei* biedt mogelijkheid van een zekere systematisering van deze manier van aanpakken. In principe gaat het ook daarbij om een vorm van planning met trekken van onderhandeling en contract.

Wellicht het moeilijkste punt in dit geheel wordt gevormd door het achterban-probleem. Wie garandeert, dat wat de leidende elite van ministeries, ondernemersorganisaties en vakbondsfunctionarissen contracteren ook zal functioneren? Indien de achterbannen zich niet gebonden voelen, zullen zij de plannen negeren en de elites de rug toekeren, of dwingen hun afspraken te laten vallen.

Dit zwakke punt in het hele gebouw van de „plan is contract”-theorie, kan men niet zonder meer elimineren door te wijzen op de toenemende democratisering van alle betrokken organisaties. In de meeste gevallen zal een afspraak alleen functioneren, wanneer niet slechts actieve leden van ondernemersorganisaties en vakverenigingen zich eraan gebonden voelen, maar ook de niet zo actieve leden en de vele niet-leden.

In de jaren 1948 tot 1963 hebben

wij gezien dat er situaties zijn, waarin (ondanks de schijnbaar hiërarchische opzet der geleide loonpolitiek) de zaak op deze wijze functioneerde. Toch waren de vakverenigingen niet altijd ideale democratieën en waren er vele ongeorganiseerden. Men wijst ter verklaring van het relatieve succes van onze loonpolitiek wel op de bijzondere omstandigheden (wederopbouw, gezamenlijk door-gemaakte ellende, vrees voor werkloosheid enz.). Dat zal best juist zijn, maar toch blijft de vraag, waarom gelukte het hier wel, en elders niet? De vraag is relevant, omdat we het antwoord wel eens nodig zouden kunnen hebben in de komende jaren.

Ik vrees, dat het antwoord ten minste voor een deel ontvullend moet zijn. Het succes was mede te wijten aan een door de betrokken organisaties en de media voortdurend gevoede consensus over de noodzaak van het gevoerde beleid. De „plan is contract”-theorie is alleen toe te passen wanneer er een voortdurende indoctrinatie van alle betrokkenen plaatsvindt. Maar dit is eenzijdig gesteld. Men kan het ook veel aardiger, maar ook juist uitdrukken: democratische planning is een omvangrijk agogisch project, waarbij een gehele bevolking betrokken is. Daarbij wordt niet een algehele eensgezindheid verondersteld. Wel een algemene bereidheid tot een dialoog, waarin het eigen standpunt voortdurend ter discussie staat.

Geen geringe opgave. Maar weet iemand wat beters?

De buitenlandse schulden van ontwikkelingslanden met hogere inkomens

DR. W. TIMS

Nadat Dr. Tims in ESB van 10 augustus jl. de buitenlandse schulden van ontwikkelingslanden met een gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking beneden \$200 besprak, komen nu de rijkere ontwikkelingslanden aan de orde. Daartoe worden de betalingsbalans van al die landen te zamen en de individuele posities van die landen bekeken. De auteur acht een algemene conclusie niet toelaatbaar. Voor de meeste landen is de schuldenpositie evenwel aanvaardbaar of gunstig, voor enkele is voorzichtigheid geboden, al is hun toekomst niet hopeloos. Besloten wordt met enkele suggesties voor het internationale beleid. Dr. Tims is directeur van de Stichting Onderzoek Wereldvoedselvoorziening aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

De landen van de groep ontwikkelingslanden met hoge inkomens omvatten minder dan 40% van de bevolking van alle ontwikkelingslanden te zamen — daarbij afziend van de groep landen die de OPEC vormen en belangrijke olie-exporteurs zijn — maar hun betekenis als nationale markten en hun deelname aan het internationale handels- en financiële verkeer is aanmerkelijk groter dan voor de armste landen geldt. Hun nationaal produkt is bijna driemaal en hun uitvoer bijna zesmaal zo groot als van de armste landen. Sinds 1950 is de uitvoer van deze landen gemiddeld met ruim 7% per jaar gestegen naar volume en deze ontwikkeling heeft krachtig bijgedragen aan de groei van hun economische activiteit. De toenemende betrokkenheid bij het internationale handelsverkeer heeft het evenzo mogelijk gemaakt, een groeiende stroom van buitenlandse kapitaalvoer aan te trekken vanuit een steeds meer gevarieerd patroon van geldstromen. Naast officieel kapitaal op gunstige voorwaarden — bijkans de enige bron voor de armste landen — heeft ook particulier kapitaal in een schakering van vormen en voorwaarden een belangrijke rol gespeeld, die nog in betekenis is toegenomen sinds de snelle groei van de internationale kapitaalmarkt na 1970.

De situatie in 1976

Het is daarom begrijpelijk dat de uitstaande buitenlandse schulden van deze groep landen per ultimo 1976 wordt geschat op 80% van de totale schulden van de olie-importerende ontwikkelingslanden, ofwel \$111 mrd. Daarin zijn korte-termijnschulden (met looptijd van minder dan een jaar) niet begrepen, en evenmin de vorderingen die voortvloeien uit directe particuliere investeringen. De midden- en lange-ter-

mijnschulden die voortkomen uit leningen gesloten tot het einde van 1976 bestaan voor ongeveer 40% uit officieel kapitaal en voor 60% uit leningen afkomstig van particuliere bronnen; van dat laatste gedeelte draagt ongeveer tweederde een garantie vanwege de regering van het kapitaalontvangende land. Dit houdt in dat een zeer belangrijk deel van deze schulden rente- en aflossingsvoorwaarden heeft die overeenkomen met gangbare marktvoorwaarden ten tijde van de leningafsluiting. Zoals eerder werd opgemerkt is de totale uitstaande schuld gemeten tegenover het nationale produkt van de ontvangende landen nauwelijks verschillend tussen de armste en de overige ontwikkelingslanden, maar door de andere samenstelling zijn de betalingsverplichtingen die uit deze schulden voortvloeien nagenoeg driemaal zo hoog in de landen met hogere inkomens. Deze last moet echter worden vergeleken met de relatief hoge uitvoerbrengsten van deze landen waaruit de schuldenlast moet worden gefinancierd.

Aan het eind van 1973, dus voor de olieprijsverhoging en de recessie in de industrielanden, bedroegen de midden- en lange-termijnschulden van deze groep landen ongeveer \$59 mrd. en de stijging tot \$111 mrd. per ultimo 1976 vertegenwoordigt een jaarlijkse groei van de schulden over deze periode van ruim 23% per jaar. De uitvoer steeg met 17% per jaar, en de schuldenlast zou dus al zijn toegenomen als de gemiddelde leningvoorwaarden gelijk waren gebleven. Maar in feite zijn die verzaamd door stijgende rente en kortere looptijden en ook door een groeiend aandeel van particuliere leningen in de totale kapitaalstroom. De verschuldigde betalingen zijn zodoende sneller toegenomen dan de uitstaande schuld en daardoor, sinds 1973, nog sterker dan de schulden zelf vooruitgelopen op de groei van de uitvoer. De bezorgdheid in de internationale financiële wereld — met name in het particuliere bankwezen dat nu een groot aandeel heeft in de schuldenpositie van deze landen — moet worden gezien tegen deze achtergrond van sterk toegenomen schuldenlasten in de afgelopen jaren. Maar grote getallen op zich zelf zijn niet voldoende om bezorgdheid op te baseren. Ze moeten nader worden bezien in historisch perspectief en tegen de achtergrond van de internationale economische ontwikkelingen in de laatste jaren. Verder is het ook nodig, de situatie land voor land te bezien en de vooruitzichten voor herstel van normale betalingsbalansverhoudingen in de beoordeling te betrekken.

Vooraf evenwel een waarschuwing tegen de al te gemakkelijke wijze waarop schuldencijfers in isolatie worden benut. Vooral in de groep van ontwikkelingslanden met hoge inkomens zijn de internationale financiële relaties veel meer complex dan enkele cijfers kunnen aangeven. Tegenover grotere schulden staan bijvoorbeeld verhoogde goud- en deviezenreserves en grotere trekkingsrechten op het IMF; soms dienen lange-termijnleningen tot consolidatie van eerder opgenomen korte-termijnkredieten die daardoor in omvang afnemen en de schuldenlasten in de naaste toekomst verminderen. In sommige gevallen zijn leningen gebruikt voor de aankoop van vorderingen op het buitenland en daartoe zou

de analyse rekening moeten houden met netto zowel als bruto schulden- en vorderingenposities. Wordt dit niet gedaan, dan bestaat het gevaar dat de schuldensituatie te somber wordt beoordeeld en mogelijk zelfs twijfel ontstaat aan de kredietwaardigheid van een land op grond van een te beperkte analyse die alleen rekening houdt met de midden- en lange-termijnschuldensituatie. Omgekeerd kan verwaarlozing van korte-termijnschulden uiteraard aanleiding zijn tot al te optimistische conclusies. Beide dienen te worden vermeden, al maakt het de analyse en beoordeling aanzienlijk gecompliceerder.

Analyse van de betalingsbalans, 1970-1976

De groep van ontwikkelingslanden die hier nader wordt bezien bestaat grotendeels uit de landen van Latijns Amerika, het Middellandse-Zeegebied en Zuid-Oost Azië. Zoals gezegd, blijven de olie-exporterende landen daarbij buiten beschouwing vanwege hun bijzondere betalingsbalanspositie. Tabel I geeft een verkorte samenvatting van de betalingsbalansontwikkelingen tussen 1970 en 1976. Voor het laatstgenoemde jaar zijn die schattingen voorlopig en gebaseerd op onvolledige statistische gegevens.

Tabel I. Verkorte betalingsbalans van de ontwikkelingslanden met een hoofdelijk inkomen boven \$200 in 1974, voor de jaren 1970-1976 a) (in mrd. US\$)

	1970	1973	1976 b)	1976 in prijzen van 1970 c)
Uitvoer, goederen en diensten	38,5	72,2	117,0	57,3
Invoer, goederen en diensten d)	46,7	79,7	143,6	70,3
Netto ontvangen overdrachten	1,3	1,3	3,2	1,6
Saldo op lopende rekening	-6,9	-6,2	-23,4	-11,4
Particuliere investeringen	1,3	3,3	4,7	
Schenkingen	1,3	2,3	3,1	
Midden- en lange-termijnleningen (netto e)				
— officieel kapitaal	1,7	2,9	7,1	
— particulier kapitaal	2,2	5,2	13,7	
Trekkingen op het IMF	-0,2	—	1,7	
Overig kapitaal, netto e)	2,6	0,9	3,0	
Toeneming (= -) reserves	-0,2	-8,4	- 9,9	
Saldo kapitaal en deviezen- rekening	6,9	6,2	23,4	

a) Exclusief olie-exporterende landen.

b) Voorlopige ramingen.

c) Gedefleerd met invoerprijzen; gemeten naar volume steeg de uitvoer in prijzen van 1970 met \$26,4 mrd., terwijl verslechtering van de ruilvoet de koopkracht van die uitvoer (in termen van invoer) verminderde met \$7,6 mrd.

d) Incl. netto factor-inkomens.

e) Na aftrek van aflossingsbetalingen.

Het is duidelijk uit deze opstelling dat de omvang van de kapitaalimport waarop in de komende jaren rente en aflossing moet worden betaald, zeer aanzienlijk is toegenomen, zelfs als daarbij — zoals gebruikelijk — de trekkingen op het IMF buiten beschouwing worden gelaten. Maar men mag daarbij niet voorbijzien aan de omvangrijke stijging van de deviezen-reserves, met bijna \$10 mrd. in 1976, die suggereert dat de totale invoer van midden- en lange-termijn-leningen-kapitaal van \$21 mrd. in dat jaar maar voor iets meer dan de helft nodig was ter dekking van het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans.

De omvang van het tekort op lopende rekening in 1976 — en in nog grotere mate zelfs in 1974 en 1975 — werd sterk beïnvloed door de internationale prijsontwikkelingen. De ontwikkelingslanden hebben weinig of geen invloed op hun invoerprijzen die grotendeels worden bepaald door prijs- en wisselkoersontwikkelingen in de industrielanden en door de olieprijspolitiek van de OPEC-landen. Daarom is het aan-

vaardbaar, de invoerprijzen van de ontwikkelingslanden als maatstaf te nemen voor de invloed van internationale prijsontwikkelingen op deze landen. Uit de korte cijferopstelling in de laatste kolom van tabel I, waar de gegevens voor 1976 zijn herleid met invoerprijzen op basis van 1970 blijkt duidelijk hoe groot het prijseffect is geweest. Het tekort op lopende rekening zou namelijk bij onveranderde prijzen van 1970 tot 1976 nog niet ten volle zijn verdubbeld.

Een bijkomstig voordeel van deze benadering is, dat ze abstraheert van de veranderingen in de ruilvoet. De veronderstelling is dat de uitvoerprijzen in gelijke mate stijgen als de invoerprijzen, hoewel in werkelijkheid een duidelijke verslechtering van de ruilvoet optrad. Het feitelijke achterblijven van de uitvoerprijzen betekent dat een deel van de volumegroei van de uitvoer niet resulteerde in een grotere koopkracht voor invoer, maar verloren ging tegenover meer gestegen invoerprijzen. Als de uitvoerprijzen tussen 1970 en 1976 in dezelfde mate waren gestegen als de invoerprijzen, dan zou de uitvoerwaarde in 1976 niet \$117 mrd. zijn geweest, maar \$ 133 mrd. Het verschil van \$ 16 mrd. representeert het bedrag waarmee het tekort op de lopende rekening zou zijn verminderd als geen ruilvoetverlies was opgetreden. Met andere woorden: van het feitelijke tekort in 1976 bestaat ongeveer tweederde uit ruilvoetverliezen, en slechts eenderde is een werkelijke overdracht van koopkracht, gemeten in prijzen van 1970.

Het uitvoervolume in 1976, gemeten met uitvoerprijzen van 1970, bedroeg \$65 mrd., bijna \$8 mrd. meer dan gemeten met invoerprijzen van 1970 (tabel I). De situatie laat zich in 1976 dus als volgt beschrijven in prijzen van 1970:

nominaal tekort op lopende rekening	\$ 23,4 mrd.
waarvan gevolg van inflatie	\$ 12,0 mrd.
tekort tegen 1970-invoerprijzen	\$ 11,4 mrd.
waarvan ruilvoetverlies	\$ 7,6 mrd.
overblijvende reële middelenoverdracht	\$ 3,8 mrd.

ofwel nauwelijks meer dan de helft van de overdracht in 1970 (\$6,9 mrd.).

Samenvattend: de grote tekorten op lopende rekening zijn voor meer dan de helft het resultaat van de inflatie, terwijl het overblijvende deel voor tweederde ruilvoetverliezen representeert en voor slechts eenderde een reële middelenoverdracht is, die dan bovendien nog aanzienlijk geringer is geworden in vergelijking met de jaren 1970-1973.

De positie van de individuele landen in 1976

Deze cijfers mogen op zich dan wel aangeven hoe nijpend de behoefte aan kapitaal in deze landen is geweest en nog is, maar het zegt nog niets over de vraag of het feitelijke niveau van de kapitaalimport binnen grenzen van een verantwoord financieel beleid is gebleven. De neiging bij velen is, te veronderstellen dat de grote behoefte aan kapitaal de toon heeft aangegeven en dat ontwikkelingslanden veelal de grenzen van een op de lange duur houdbare financiële politiek minder serieus hebben genomen. Daartoe is echter een zorgvuldige analyse van de schuldenpositie van deze landen noodzakelijk.

In tabel 2 zijn de kerngegevens voor de 16 landen in deze groep bijeengebracht waarop een beoordeling kan worden gebaseerd van de schuldenpositie en de vooruitzichten. Deze 16 landen zijn representatief voor de groep als geheel (van 46 landen waarvoor gegevens beschikbaar zijn) met een aandeel van 85% in de uitstaande schulden. Landen met relatief geringe schuldenlasten zijn Taiwan, Marokko, Maleisië en Ivoorkust, allen middelgrote landen dus, die niet alleen een relatief gering percentage van het nationale inkomen aan buitenlandse schulden hebben, maar ook een gezonde groei van inkomen en uitvoer hebben getoond sinds 1966 en die

Tabel 2. Indicatoren van de schuldenpositie per land in 1975

	Uitstaande schuld per 31-12-75 a)			Jaarlijks gemiddelde Rente en aflossing, 1977 t/m 1980 b)			Jaarlijkse groei, 1965-1973	
	In mrd. \$	Per hoofd van de bevolking	Als % van het BNP	In mrd. \$	Als % v.d. uitvoer 1975	Als % v.d. uitstaande schuld	BNP (%)	Uitvoer (%)
Brazilië	21,5	201	20	5,0	52	23	9,0	11,3
Mexico	14,1	236	20	3,3	54	24	6,5	6,9
Argentinië	3,8	154	10	0,9	35	15	4,5	2,0
Turkije	4,4	108	13	0,5	24	11	6,6	8,9
Joegoslavië	5,7	269	18	1,7	27	29	6,0	8,7
(Zuid) Korea	5,6	166	30	1,0	16	17	10,9	34,4
Philippijnen	2,8	67	18	0,4	20	21	5,8	4,1
Taiwan	1,7	106	12	0,4	7	25	10,3	26,0
Colombia	2,7	113	20	0,4	17	14	6,1	4,1
Peru	2,9	187	23	0,5	31	19	4,7	0,8
Egypte	6,5	175	56	1,3	49	19	3,3	-0,3
Maleisië	1,2	101	14	0,4	9	30	5,8	6,2
Chili	3,9	364	48	0,7	38	17	3,3	2,6
Marokko	1,4	85	18	0,2	9	13	4,9	5,9
Ivoorkust	1,0	145	29	0,5	11	13	7,4	7,2
Zambia	1,0	193	36	0,2	20	18	2,1	1,7
Overige (30 landen)	13,8	110	20	3,0	11	22	7,1	8,0
Totaal	94,0	157	20	20,4	24	22	7,0	7,4

a) Midden- en lange-termijnleningen, incl. geschatte bedragen voor schulden niet gegarandeerd in het ontvangende land.

b) Op schulden uitstaand per 31-12-1975: schuldenbetalingen op leningen gesloten na die datum zijn hierin dus niet begrepen.

zodoende slechts een matig percentage van hun uitvoeropbrengsten voor rente en aflossingsbetalingen behoeven te reserveren.

Het valt op dat Taiwan en Maleisië beide op aanzienlijk hardere voorwaarden hebben geleend dan de andere twee landen van deze groep. Zij zijn grotendeels aangewezen op kapitaal verstrekt tegen marktvoorwaarden, maar hebben door een zeer voorzichtig leningenbeleid en grote aandacht voor hun uitvoerontwikkeling een gunstige positie weten te bewaren. Marokko en Ivoorkust genieten aanzienlijk gunstiger voorwaarden en hebben vooral daardoor de druk van rente en aflossing binnen nauwe grenzen kunnen houden.

Korea, Colombia en de Philippijnen vormen een tweede groep, met schuldenverplichtingen die, bij gelijkblijvende uitvoer, in de komende jaren tussen 15 en 20% van de uitvoeropbrengsten zouden vereisen. De leningsvoorwaarden zijn wat harder dan voor Ivoorkust en Marokko, maar gunstiger dan voor Maleisië en Taiwan. Korea zal weinig moeite hebben met toekomstige rente en aflossingen, gezien de uitvoergroei in het verleden; zelfs als de uitvoer in de komende jaren slechts met de helft van het in de periode 1965-1973 gehaalde percentage zou stijgen. Maar in 1976 werd in Korea alweer een toeneming van de uitvoer van 52% in één jaar geboekt.

De Philippijnen en Colombia vertonen een minder gunstig uitvoerpatroon in het verleden, maar hebben beide in de meest recente jaren (incl. 1976) redelijk hoge groeicijfers te zien gegeven. Beide landen lijden onder een grote mate van exportinstabiliteit die samenhangt met het grote aandeel van grondstoffen (met name voedingsmiddelen) in hun uitvoer.

Beide landen pogen evenwel, en met redelijk succes, de uitvoer van fabriekaten te bevorderen en kunnen in de komende jaren hun tekort op lopende rekening en de behoefte aan buitenslands kapitaal reduceren. De koffiemarkt heeft al in 1976 en begin 1977 de Colombiaanse betalingsbalans aanzienlijk doen verbeteren.

Drie landen, Zambia, Chili en Peru, zijn sterk afhankelijk van de kopermarkt. Hun uitvoer fluctueert scherp van jaar tot jaar, terwijl de gemiddelde jaarlijkse groei gering is. Leningsvoorwaarden zijn voor alle drie vrij gunstig doordat een belangrijk deel uit officiële bronnen komt. De schuldenlast voor de komende jaren is aanzienlijk, met name in Chili en in Peru; de situatie in Zambia is ongunstig omdat de schuldenlast sterk is gestegen in de afgelopen jaren en het vermogen van de overheid tot het voeren van een verantwoord schuldenbeleid onder deze omstandigheden nog niet is getest. Herstel van de koperprijs is in het geval van Chili niet voldoende om schuldenbetalingen in de komende jaren veilig te stellen.

Turkije en Joegoslavië hebben aanzienlijke schuldenbetalingen in het vooruitzicht, die een groot beslag leggen op hun uitvoeropbrengsten. Maar hun uitvoer heeft zich in het verleden gunstig ontwikkeld en beide hebben hun uitvoer in 1976 belangrijk kunnen verhogen waardoor de kapitaalbehoefte is gereduceerd. Hun relaties met de industriële landen van Europa doen verwachten dat hun schuldenpositie binnen redelijke grenzen kan worden gehouden, zonder noodzaak tot schuldenregelingen.

Argentinië neemt een bijzondere plaats in. Na jaren van stagnatie heeft in 1976 een radicale ommekeer plaatsgevonden; een drastische vermindering van de invoer en een stijging van de uitvoer met 30% heeft het tekort op lopende rekening van \$1,3 mrd. in 1975 doen omslaan in een overschot van \$0,6 mrd. in 1976. Dit heeft de vooruitzichten aanzienlijk verbeterd en de schuldenlast voor de komende jaren gebracht binnen de grenzen van het redelijk dragelijke. De omvang van de schulden is voor een land van deze grootte en staat van ontwikkeling niet groot; veel hangt af van de mate waarin de uitvoer in de komende jaren kan worden bevorderd.

Ook Egypte is een afzonderlijk geval. Het is duidelijk dat zelfs onder de gunstigste veronderstellingen van toekomstige uitvoergroei het land niet in staat is uit eigen middelen de enorme schuldenlasten in de komende jaren op te brengen.

I.M.

TALENPRAKTIKUM AMERSFOORT

- * English in management
- * English in marketing
- * English in computing
- * English in banking
- * Français dans le domaine du management
- * Français économique et commercial
- * Wirtschaftsdeutsch

Inl. (033) 2 90 97

Een groot deel ervan is verschuldigd aan de Sowjetunie en Oosteuropese landen en wordt waarschijnlijk al sinds enige jaren maar ten dele betaald. Daar staat tegenover een grote korte-termijnschuld die jaar op jaar wordt vernieuwd, maar aanzienlijke rentelasten toevoegt aan wat reeds verschuldigd is op de midden- en lange-termijnschulden. Egypte kan slechts aan deze verplichtingen voldoen zolang een groot deel van de benodigde graaninvoer op zeer zachte voorwaarden wordt gefinancierd en de Arabische landen bereid zijn per jaar \$1,0-1,5 mrd. als schenkingen aan de Egyptische betalingsbalans bij te dragen. Het zal vele jaren van aanzienlijk beter beleid vergen voordat Egypte weer als kredietwaardig kan worden beschouwd, tenzij men bereid is te vertrouwen op de voortdurende vrijgevigheid van de Arabische landen die in feite de rente en aflossingen betalen.

De twee moeilijkst te beoordelen landen zijn Brazilië en Mexico. Door hun grootte omvatten zij samen 38% van de totale schulden van de landengroep, hoewel op zich genomen hun schuldenomvang gemeten naar het BNP of per hoofd van de bevolking niet bijzonder groot is. Het grote aandeel van particulier kapitaal in de totale schulden (ongeveer 80% in beide landen) resulteert in gemiddeld hoge rente en aflossingspercentages t.o.v. de uitstaande schulden, terwijl deze betalingen in de komende jaren naar verwachting een omvang zullen hebben die uitgaat boven de 50% van de uitvoer in 1975. Dat deze uitvoer sterk kan toenemen in de komende jaren lijkt weinig twijfel, gezien de groei in het verleden en ook in het geval van Mexico de verbeterde concurrentiepositie sinds de devaluaties van 1976. Maar de omvang van de betalingsbalanstekorten is nog zo groot in 1975 en 1976 dat in de komende jaren de netto kapitaalimport waarschijnlijk nog vrij omvangrijk zal blijven en de schuldenlast verder zal stijgen.

Beide landen hebben in het verleden blijk gegeven van het vermogen de buitenlandse schulden goed te reguleren en hun verplichtingen daaraan verbonden na te komen. Beide ook zorgen voor regelmatige goede rapportage over hun schuldenpositie en voeren een betalingsbalanspolitiek die slagvaardig en effectief is. Dat neemt echter niet weg dat de bovenstaande cijfers reden tot zorgvuldige analyse geven. De Braziliaanse situatie is sterk verbeterd in 1976 dank zij hoge uitvoeropbrengsten van koffie en sojabonen; de deviezenreserves zijn met omstreeks \$2 mrd. toegenomen en het ligt in de verwachting dat deze gunstige ontwikkeling voortduurt in 1977. Dit geeft dan de benodigde adempauze om de druk van rente en aflossingen op de betalingsbalans relatief te verminderen voordat een normalisatie van de koffieprijs plaatsvindt. Onder die omstandigheden zijn de buitenlandse banken welhaast zeker bereid, de aflossingen op uitstaande schuld te herfinancieren; de rentelasten, die in de komende jaren ca. 17% van de uitvoer in 1975 zijn, kunnen dan zonder moeite worden opgebracht.

Mexico biedt grotere onzekerheid omdat de nieuwe regering haar programma maar nauwelijks is begonnen uit te voeren en de effecten van de devaluaties in 1976 pas met vertraging zichtbaar worden. Hoewel hier duidelijk minder positieve punten te noemen zijn dan in het geval van Brazilië, moet ook hier worden opgemerkt dat de rentelasten niet overmatig zijn — ca. 20% van de uitvoer in 1975 — en zonder twijfel zullen worden nagekomen zolang gerekend kan worden op herfinanciering van aflossingen. Op wat langere termijn zijn de vooruitzichten wel gunstig doordat Mexico een snelle groei van de uitvoer van fabrikaten kan stimuleren en bovendien omstreeks 1980 een belangrijk exporteur van ruwe olie wordt. Maar in de tussentijdse periode zal de kapitaalimport groot moeten blijven en zullen de lasten daarvan alleen dragelijk blijven als op herfinanciering kan worden gerekend.

De vooruitzichten voor de landengroep

Uit het voorgaande is duidelijk dat de onderlinge verschillen tussen landen groot zijn en geen algemene conclusie

toelaten. Voor de meeste landen is de huidige schuldenpositie aanvaardbaar of zelfs gunstig, maar sommige andere landen hebben een situatie bereikt waarbij grote voorzichtigheid is geboden bij het formuleren en uitvoeren van hun economische en financiële politiek.

Het antwoord op de vraag of in de toekomst de schuldenpositie van deze landen binnen redelijke grenzen kan worden gehouden, hangt niet uitsluitend af van de hiervoor geanalyseerde betalingsbalans en schuldensituatie in 1976. Voor enkele landen werd hierboven reeds opgemerkt dat in de komende jaren de behoefte aan netto kapitaalimport nog belangrijk zal blijven en het zou niet realistisch zijn aan te nemen dat dus de uitstaande schulden in de komende jaren niet verder zouden toenemen; in feite geldt dit min of meer voor al deze landen. Maar tegelijk ligt het in de verwachting dat hun uitvoer verder zal toenemen, naar te hopen is zonder een verdere verslechtering van de ruilvoet. Als gevolg daarvan neemt de draagkracht voor rente- en aflossingsbetaling toe. En als de wereldeconomie in redelijk rustig vaarwater blijft en daarbij de inflatie geleidelijk wordt teruggedrongen, is de mogelijkheid aanwezig dat leningsvoorwaarden gunstiger worden.

Een mogelijk scenario voor de komende jaren zou er bijvoorbeeld als volgt kunnen uit zien. Veronderstellend dat de groei in de industrielanden tot 1980 gemiddeld wat beneden de historische lange-termijntrend blijft, moet ook worden aangenomen dat de uitvoer van deze groep van ontwikkelingslanden zich wat trager zal ontplooiën. De druk van reeds uitstaande schulden op die uitvoeropbrengsten laat dan een nog geringer groei toe van de import en duidt vervolgens op de noodzaak tot een beleid in deze landen dat gericht is op matiging van de eigen groei-doelstellingen. Zo zou bijvoorbeeld een groei kunnen worden nagestreefd van ca. 5% per jaar, wat inderdaad een aanzienlijke matiging inhoudt vergeleken met een tempo van omstreeks 7% per jaar tussen 1965 en 1973 (zie tabel 2).

Een ruwe schatting van de betalingsbalansontwikkeling tot 1980, waarbij matiging van de importvraag wordt geplaatst tegenover een tragere uitvoergroei en verder stijgende rente- en aflossingsbetalingen, suggereert dat de kapitaalimport (netto) ongeveer gelijk zal blijven in de komende jaren vergeleken met 1976. Althans, de kans op een daling lijkt gering, terwijl een stijging boven dit niveau weinig aantrekkelijk is uit een oogpunt van handhaving van kredietwaardigheid. Overigens betekent gelijk blijven in deze zin een achteruitgang: gelijke nominale bedragen over de tijd gemeten zijn afnemende bedragen in termen van hun importkracht en nemen eveneens af in vergelijking tot de andere elementen van de betalingsbalans.

Een dergelijk niveau van kapitaalimport in de komende jaren, van ca. \$21 mrd. per jaar zou de uitstaande schuld van deze landen verder vergroten tot ongeveer \$195 mrd. per ultimo 1980. Als de gemiddelde voorwaarden gelijk zouden blijven aan die van eind 1975 (als gepresenteerd in tabel 2), dan zouden daarop rente- en aflossingsbedragen van ca. \$43 mrd. moeten worden opgebracht in 1980, gelijk aan ongeveer 21% van de uitvoeropbrengsten in dat jaar. Dit vergelijkt zich met 14% naar schatting in 1976, dus een duidelijke toename. Daarbij dient nog rekening te worden gehouden met de grote spreiding van dit percentage van land tot land, als werd aangetoond in tabel 2.

Desondanks is een kapitaalimport van deze omvang nauwelijks groot te noemen. In 1980 draagt ze slechts 10% bij aan de totale buitenlandse valuta-inkomsten, tegen 16% in 1976; zoals gezegd erodeert de reële middenoverdracht door inflatie, terwijl nauwelijks kan worden verwacht dat een verbetering daarin zou kunnen optreden door ruilvoetwinst. In prijzen van 1970 houdt deze ontwikkeling dan ook waarschijnlijk in dat geen reële middenoverdracht meer plaatsvindt van de rijke landen naar deze groep van ontwikkelingslanden, en dat na 1980 een omgekeerde stroom begint plaats te vinden.

Daar staat tegenover dat de nominale kapitaalstromen die dit geringe reële resultaat opleveren, van zeer grote omvang worden. Hierboven werd een *netto* kapitaalstroom naar deze ontwikkelingslanden aangenomen van \$21 mrd.; deze is het resultaat van een *bruto* kapitaalimport van omstreeks \$52 mrd. in 1980, verminderd met \$31 mrd. in de vorm van aflossingsbetalingen. Zelfs als er geen zorg behoefde te zijn over de voortdurende kredietwaardigheid van deze landen, dan zou nog opgemerkt moeten worden dat dergelijke omvangrijke jaarlijkse transacties op zich zelf een element van labiliteit inhouden waarbij kleine verstoringen in de bruto kapitaalstromen tot grote netto-effecten aanleiding kunnen zijn en betalingsbalansverstoringen kunnen werken.

Conclusies voor internationaal beleid

De geschetste situatie vergt aanzienlijke zelfbeperking van een aantal (veelal grote) ontwikkelingslanden in deze groep. Dat is geen eenvoudige en gemakkelijke zaak, maar de ervaringen van het verleden wijzen erop dat de meeste van deze landen in staat zijn tot het voeren van een flexibele en verantwoorde economische politiek die lange-termijn doelstellingen van stabiele groei hoger waardeert dan korte-termijn voordelen ten koste van de internationale reputatie. Voor de wereld als geheel valt hier, als voor deze landen zelf, een duidelijk verlies te constateren: als de schuldenpositie gunstiger was, zou beter gebruik kunnen worden gemaakt van het economisch groei-potentieel van deze landen.

Veronderstellende dat deze wijze zelfbeperking inderdaad wordt doorgevoerd, dan is het gerechtvaardigd de situatie voor de komende jaren positief te beoordelen en te concluderen dat de frequentie van schuldenproblemen niet groter zal zijn dan in het verleden het geval was: economisch-politieke slagvaardigheid is gegroeid terzelfder tijd dat schulden groeiden. Maar er zijn verscheidene maatregelen die internationaal genomen kunnen worden, die deze conclusie krachtiger kunnen maken en een positieve gang van zaken kunnen bevorderen. Sommige daarvan liggen op het terrein van de internationale financiën, terwijl andere betrekking hebben op de internationale handelsbevordering. Het zij hier (nogmaals) expliciet gezegd dat een integrale verzachting van schuldenverplichtingen daar niet toe behoort, omdat de situaties van land tot land daarvoor te veel verschillen, en vooral omdat de grote rol van particuliere kredieten dergelijke regelingen uitsluit indien de debiteurenlanden in de toekomst toegang tot de internationale kapitaalmarkt willen behouden.

De volgende maatregelen verdienen overweging:

1. De nominale schaalvergroting van handel en kapitaalverkeer vereist een gelijksoortige verhoging van internationale liquiditeit. De ontwikkelingslanden hebben eigen reserves reeds aanmerkelijk uitgebreid, maar verdere vergroting door verhoogde trekkingsrechten op het IMF onder de normale quota's dan wel d.m.v. speciale faciliteiten verdient aanbeveling.
2. De grote schuldenlast heeft de flexibiliteit van de kapitaal-

import verminderd; een nieuwe recessie zou niet door deze landen op dezelfde wijze kunnen worden opgevangen als de laatste. Ook fluctuaties van uitvoeropbrengsten door andere oorzaken zijn moeilijker te compenseren. Dit suggereert een verdere uitbreiding van compensatoire financiering, zij het via het IMF of het EG-systeem (Stabex).

3. Verlenging van de looptijd van leningen kan de behoefte aan „roll-over” (de herfinanciering van aflossingsbetalingen) verminderen. Onderzocht dient te worden in hoeverre daaraan door officieel kapitaal een bijdrage kan worden geleverd, bijvoorbeeld door gemeenschappelijke financiering van projecten door officiële en particuliere instellingen.
4. Beoordeling van kredietwaardigheid dient rekening te houden met het „roll-over” karakter van vele particuliere leningen, met name verstrekt door banken. De schuldenverplichtingen dienen daarom ook gezien te worden met uitsluiting van dergelijke aflossingen. Het belang daarvan is duidelijk wanneer in aanmerking wordt genomen dat ongeveer de helft van de hierboven geschatte verplichtingen in 1980 uit dergelijke aflossingen bestaan, en het overblijvende deel dus slechts 11% van de uitvoer beslaat.
5. Het is nauwelijks denkbaar dat deze ontwikkelingslanden in aanmerking zouden komen voor hulp op zachte voorwaarden (die schaars is), zelfs als daardoor hun groei aanzienlijk werd bevorderd. Noch is het redelijk mogelijk dat zij meer kapitaal op marktvoorwaarden zouden kunnen aantrekken dan hierboven verondersteld. Versnelde groei kan daarom alleen komen vanuit versnelde groei van de uitvoer. Op dit punt verdienen de volgende aspecten aandacht:

- a. marktstabilisatie voor primaire grondstoffen (of betere compensatoire financiering) met liberalisatie, vooral voor de bewerkte grondstoffen;
- b. betere toegang tot de industrielanden met uitvoer van fabrikaten. Dit is maar ten dele een kwestie van tarieven en kwantitatieve belemmeringen: veel ernstiger zijn de situaties die regelmatig ontstaan als producenten in de industrielanden oneerlijke concurrentie verwijten, ofwel ernstige schade claimen. Het huidige ontbreken van een systeem van „safeguards” dient te worden vervangen door een goed, internationaal aanvaard stelsel van spelregels die afweermaatregelen zowel naar omvang als levensduur aan banden leggen.

De betekenis van dit laatste punt moge nog worden onderstreept: als de uitvoer van fabrikaten van deze ontwikkelingslanden met 4-5% per jaar méér toeneemt dan hierboven verondersteld, dan verhoogt dit de uitvoerraming voor 1980 met ongeveer 10%, ofwel \$20 mrd. Dit zou betekenen dat voor dezelfde groei van import en nationaal inkomen als hierboven verondersteld in het geheel geen netto kapitaalimport nodig zou zijn.

Wouter Tims

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

Bronnen van economische groei

Vijfde wereldcongres van economen in Tokio:

29 augustus — 3 september 1977

DR. M. WEISGLAS*

„If we, as economists, manage to understand what new economic policy is required in the new circumstances, and if we can induce our governments to act accordingly, then we can hope, not perhaps to regain the prestige we had during the quarter century of rapid growth, but at least to make up for our loss of prestige by becoming more useful“.

Lionel Stoleru op Tokio-congres

Voor de vijfde maal belege de International Economic Association (IEA) zijn wapenschouw van economen: van 29 augustus tot 3 september 1977 te Tokio. Evenals op haar vorige wereldcongressen leidde dit tot een explosie van documenten en beschouwingen. „Wapenschouw“ en „explosie“ wekken de indruk van tegenstelling en polarisatie. Uit het verdere verslag zal blijken dat daarvan nauwelijks sprake was. Dit congres werd meer door gezapigheid dan door strijdvaardigheid gekenmerkt.

Inleiding

Aan het congres te Tokio namen ongeveer 1500 economen uit 67 landen deel, waarvan — begrijpelijkerwijze — een 800 uit Japan zelf. De Nederlandse deelneming bestond uit 15 man, evenals uit de overige landen in overwegende mate uit academische kring.

Wereldcongressen van de IEA behoeven een breed thema, waar vrijwel alle actuele problemen kunnen worden aangehaakt. Was dit in 1968 in Montreal „De toekomst der internationale economische betrekkingen“ 1) en in 1974 in Budapest „Economische integratie: mondiaal, regionaal, sectoraal“ 2), in Tokio was het thema „Economic growth and resources“.

De IEA volgde ook dit maal haar geleidelijk aan traditioneel geworden patroon: twee dagen plenaire zitting waarvoor, zoveel mogelijk mondiaal gespreid, een aantal gezaghebbende economen op uitnodiging een „paper“ ter discussie stelden, met voor elk onderwerp een aantal kritische contraststukken. Voor dit onderdeel kreeg de deelnemer te Tokio een 20 documenten ter beschikking. Daarnaast vonden gedurende twee dagen bijeenkomsten van zes gespecialiseerde werkgroepen plaats, waarvoor in totaal 80 auteurs waren uitgenodigd een schriftelijke bijdrage te leveren.

Het zou de grenzen van dit verslag verre overschrijden om alle bijdragen separaat te vermelden. Ter illustratie slechts een willekeurige keuze, welke aanduidt dat een goed deel van onze economische bibliotheek in Tokio in levende lijve aanwezig was: G. Sorokin en Oleg Bogomolov (USSR), Wilfred Beckerman (VK), Hollis Chenery en Moises Syrquin (Wereldbank), Keith Griffin en Azizur Rahman Khan (ILO), Kenneth Boulding en Bela Balassa (VS), Jørgen Gelting (Denemarken), Léon Tabah (VN), Paul Streeten (Engeland),

Tibor Scitovsky (VS), Lionel Stoleru (Frankrijk), Herbert Giersch (West-Duitsland), Joseph Pajestka (Polen), S. Chakravarty (India), Jacques Lesourne (OECD), Kazushi Ohkawa en Shigeto Tsuru (Japan), Richard Lang (Joegoslavië), Warner Corden (Australië), Mitrally Simai (Hongarije) enz. enz. Nederland mocht zich vertegenwoordigd achten met bijdragen van zijn Amerikaanse coryfeeën Tjalling Koopmans (Yale) en Hendrik Houthakker (Harvard). De vraag lijkt gerechtvaardigd of het bestuur van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde — de Nederlandse tak van de International Economic Association — wel voldoende internationaal actief is. Het zou haar niet moeilijk moeten vallen om ook vanuit Nederland zelf enige economen voor een actieve bijdrage tot de IEA-wereldcongressen te doen uitnodigen.

Naast de „invited papers“ was er gelegenheid tot het op eigen initiatief indienen van bijdragen, z.g. „contributed papers“, waarmede vooral nog onbekende, jonge economen zich internationaal konden manifesteren. In de plenaire zitting werden van elk der gespecialiseerde werkgroepen samenvattingen gegeven, welke in verre mate aan dit verslag ten grondslag liggen, aangezien het uiteraard niet mogelijk was meer dan één werkgroep tegelijk bij te wonen.

Het is duidelijk dat in het onvermijdelijk korte bestek van dit artikel slechts een vluchtig overzicht van de veelheid in Tokio ter tafel gebracht materiaal kan worden verstrekt en dat aan vele aspecten daarvan geen recht kan worden gedaan.

Plenaire zittingen

Naoorlogse ervaringen van de westerse markteconomieën met de verwerkelijking van hun snelle groeipotentieel

Volgens de Amerikaanse inleider van dit onderwerp — Professor Moses Abramovitz — is de belangrijkste verklaring voor de snelle naoorlogse economische groei niet alleen de in te halen achterstand na de oorlogsjaren 1940-1945, maar gaat deze „gap“ terug tot de eerste wereldoorlog. Dit leidde onder meer tot een in de historie niet eerder voorgekomen wetenschappelijk-technologische doorbraak, welke de arbeidsproductiviteit enorm deed stijgen en aanzienlijk tot de voor de groei vereiste kapitaalvorming bijdroeg. In dit verband heeft de beschikbaarheid van arbeid uit lager ontwikkelde landen een grote rol gespeeld. Ook het internationale economische systeem — monetaire stabiliteit, afbraak van handelsbelemmeringen, economische integratie enz. — was een positieve factor.

De na de kolonisatie opgang gekomen bewustwording van

*) De auteur is economisch adviseur van Unilever NV.

1) *ESB*, 18 en 25 september 1968.

2) *ESB*, 16 oktober 1974.

eigen kracht van een groot deel van de derde wereld was eveneens een positieve factor, waarvan het optimale effect op verdere economische groei overigens nog lang niet is bereikt. Ook biedt verdere verhoging van de arbeidsproductiviteit, die in de industriële wereld buiten de Verenigde Staten ook thans nog slechts 70% bedraagt van die in dat land, nog veel mogelijkheden tot voorziening in stijgende behoeften.

Mede daarom is het zeer de vraag of, zoals pessimistische voorspellingen soms willen doen geloven, het met de toekomstige economische groei wel zo somber is gesteld. De huidige vertraging van het groeiproces is volgens Abramovitz dan ook incidenteel.

Toch verwachtte ook deze inleider voor de komende jaren een lagere groei, evenwel hoger dan in de jaren twintig en dertig. Redenen voor deze lagere groei zijn onder meer:

- geringer groei-effect van op energiebesparing gerichte technologische vooruitgang;
- toenemende weerstand tegen uit het buitenland ingevoerde arbeid;
- lager rendement van kapitaalinvesteringen vanwege door milieu-eisen gestelde randvoorwaarden;
- voornamelijk voortdurende inflatie;
- instabiliteit van het monetaire systeem;
- weinig positieve instelling en zelfs afkeer van vele overheden jegens het particuliere bedrijfsleven.

Het was opmerkelijk dat Abramovitz' beschouwingen een consensus van het gehele congres bleken te weerspiegelen.

Economische groei en inkomensverdeling

De Braziliaanse inleider — Professor Edmar L. Bacha — nam de Kuznets-curve tot uitgangspunt, volgens welke de inkomensverdeling tot een bepaalde hoogte van het nationaal inkomen per hoofd (circa \$800) meer onevenwichtig wordt, om zich daarna tot een grotere gelijkheid te ontwikkelen. De hieraan verbonden gedachte is dat de structuur van een land naar gelang van zijn economische groei kan worden voorzien aan de hand van ervaringen ter zake in meer ontwikkelde landen. Aan deze parallel bleek in de discussie niet veel waarde te worden gehecht uit hoofde van de autonome invloed van het thans in ontwikkelingslanden meer effectieve economische en sociale overheidsbeleid, dat herhaling van de geschiedenis van meer ontwikkelde landen kan voorkomen. Het patroon, dat een kleine bevolkingsgroep op grond van door haar bevorderde economische ontwikkeling eerst extreem rijk zou moeten worden om daarna, al dan niet gedwongen, een proces van nationale nivellering te entameren, behoeft geen herhaling te vinden. De meer of mindere vreedzame revoluties die in diverse Westelijke landen tot inkomensnivellering hebben bijgedragen en in feite nog bijdragen, zijn — volgens Bacha — door de schok van het op zich zelf revolutionaire proces van dekolonisatie veelal te vermijden. Niet verheeld kan worden dat de feiten in tal van landen dit betoog niet staven.

Het is duidelijk dat deze probleemstelling een politiek heet hangijzer ter tafel legde. De „kleur” van de auteurs en sprekers was dan ook terstond kenbaar. Het behoeft geen betoog dat Sowjet-economen de gelegenheid te baat namen om de maatschappelijke waarde van het in hun land vigerende economische stelsel te kunnen faveure tegen de kapitalistische markteconomie af te zetten, zonder overigens cijfers over de in hun land bestaande inkomensverhoudingen ter tafel te leggen. Het sussende, maar misschien niet geheel overtuigende woord kwam van een interpellant die zich afvroeg wat wel de zin van deze discussie was voor ontwikkelingslanden, voor wie groei het meest relevant en de mate van inkomensverdeling van secundair belang is, zolang voor de bevolking als geheel van een toenemende welvaart sprake is. Deze landen zullen zelf wel het stadium bepalen waarop zij deze door het Westen kennelijk actueel geachte problematiek zullen aanvatten.

De prijsbepaling op lange termijn van eindige natuurlijke bronnen

Hoewel door de Engelse inleider Prof. Geoffrey Heal algemeen theoretisch benaderd, ging het om de praktische vraag welke prijsontwikkeling voor aardolie en overige energiebronnen kan worden verwacht. Van bepalende betekenis is hier van welke marktform sprake is. Duidelijk is dat eventuele vrije concurrentie te dien aanzien niet werkzaam is en dat vele kenmerken van monopolie een rol spelen. Overheersend is echter de situatie van onvolkomen mededinging, waarbij zowel produktiekosten van substitutiegoederen als marktgedrag van marginale producenten doorslaggevend zijn, die zich daarbij in sterke mate ook door de rentestand zouden laten leiden.

Opvallend was de wel sterk theoretische benadering van dit probleem en het lijkt niet gewaagd te veronderstellen dat noch economen van OPEC-landen, noch van oliemaatschappijen met de over dit onderwerp gepresenteerde studies en gevoerde discussies uit de voeten kunnen. Dit te meer omdat Prof. Heal het begrip „eindig” als een overwegend statisch gegeven beschouwde, zonder enigerlei betekenis toe te kennen aan de toepassing van technologisch nieuwe produktiewijzen, die bij bepaalde prijsverhoudingen deze eindigheid zeer zouden kunnen relativeren.

Planning van de groei en benutting van natuurlijke hulpbronnen

De Sowjet-Russische inleider van dit onderwerp — Prof. T.S. Khachaturov — stelde dat rationele aanwending van natuurlijke hulpbronnen slechts bij planmatige groei mogelijk is. Daarbij zijn deze hulpbronnen in feite van secundaire betekenis, aangezien deze slechts door menselijke organisatie, management en research tot technologisch baanbrekende ontwikkeling kunnen worden gebracht. Wat dit betreft is het in het Westen vaak overheersende pessimisme een niet verantwoorde uiting van zelfonderschatting en tekort aan vertrouwen. De Club van Rome-filosofie omtrent het einde van de groei, werd dan ook volstrekt verworpen. „Wij hebben vertrouwen en zijn optimist”, riep Khachaturov bijna emotioneel uit. Hij staaft dit o.m. met de opmerking, dat in Rusland de aardkost tot dusverre slechts tot 7 kilometer diepte is onderzocht en dat met onderzoek van oceanische hulpbronnen nog nauwelijks een aanvang is gemaakt. Het technisch kunnen voor het daartoe vereiste onderzoek is beschikbaar en de middelen zouden geen enkel probleem behoeven te vormen, indien maar minder aan bewapening zou worden besteed. Een geluid dat op het congres ook van vele andere zijden werd gehoord. Ondanks het onvermijdelijk politiek propagandistisch getinte betoog vond de Russische optimistische toon weerklink in brede kring.

Hinderpalen voor economische ontwikkeling

De behandeling van dit onderwerp werd sterk bepaald door de in eigen land ervaren problematiek van de uit India afkomstige inleider Prof. K. N. Raj. Daarbij speelt minder het bevolkingsvraagstuk een rol dan de interne sociale en politieke structuur. Meer nog dan in de externe wereld bestaande tegenwerkende krachten, vormt de binnenlandse situatie in ontwikkelingslanden een overheersende hinderpaal. Landhervorming en collectieve overheidsvoorzieningen zullen aan intern remmende machtsposities en sociale verhoudingen een einde moeten maken om tot werkelijke gestadige economische groei te kunnen komen.

Hoewel voor India moeilijk betwistbaar, bleek dit toch geen antwoord te geven op de vraag waarom dan wel een land als Japan tot ontwikkeling is gekomen en landen als Korea, Brazilië, Mexico en andere duidelijke tekenen van „take off” vertonen.

Veel betekenis werd in dit verband gehecht aan bewuste

beleidskeuzen, die bijvoorbeeld aan landen als Griekenland, Spanje en Portugal een grote voorsprong hebben gegeven op een vergelijkbaar Middellandse Zee-land als Algerije.

In het kader van het debat werd in positieve zin aandacht besteed aan het onder leiding van Prof. Tinbergen tot stand gekomen en recent gepubliceerde RIO-rapport. In tegenstelling tot de congressen in Montreal en Budapest kwam de multinationale onderneming nauwelijks aan de orde.

Kosten van economische groei

Hoewel dit van Franse zijde door Prof. Edmond Malinvaud ingeleide onderwerp zelfs in toonzetting nauwelijks enig nieuw gezichtspunt opleverde, kon de behandeling daarvan uit hoofde van de totale groei-problematiek niet achterwege blijven. Meer nog dan bij de andere plenair besproken aspecten betrof dit een weergave van geleidelijk aan vrijwel alom — stellig in Nederland — bekende inzichten. Deze resulteerden in een pleidooi om sociale kosten van economische groei alsook van daartoe tot randvoorwaarden gestelde overheidsnormen te internaliseren. Tussen deze kosten en de met deze groei beoogde bevrediging van behoeften zou een optimaal evenwicht moeten worden nagestreefd, hetgeen in de praktijk wegens vaak moeilijk objectief vast te stellen normen tot gevoelige politieke keuzen noopt. Veelal zal in dit verband naast breed nationaal, ook internationaal overleg vereist zijn. Overigens dient — aldus Malinvaud — niet uit het oog te worden verloren dat het opvangen van bepaalde kosten van de groei, zoals het bestrijden van milieu-verontreiniging, op zich zelf tot groei-bevorderende activiteiten kan leiden.

Gespecialiseerde werkgroepen

Elke poging om de in de zes gespecialiseerde werkgroepen overweldigende hoeveelheid ter tafel gebrachte gegevens en

gedachten zelfs maar bij benadering samen te vatten, moet elker auteurs' onrecht doen, hoewel er zich uiteraard tussen het vele koren ook een niet te miskennen hoeveelheid kaf bevond. Niettemin een proeve tot korte bloemlezing. Wellicht dat een of meer andere Nederlandse Tokio-gangers enkele besproken problemen in deze kolommen nader zullen uitdiepen.

Economische groei in het verleden; het meten van economische groei

Het ziet er niet naar uit dat de conceptie van bruto nationaal produkt, ook per hoofd, als centrale maatstaf voor het bepalen van economische groei in de toekomst zal worden vervangen. Een toenemend belangrijk aspect in dat verband is, dat beschikking over vrije tijd een niet te miskennen onderdeel van het inkomen gaat uitmaken, hoewel de omvang daarvan dikwijls beperkt wordt door de stijgende noodzaak van langere reistijden naar en van het werk. De inbreng van dat aspect zal het BNP aanzienlijk kunnen beïnvloeden, hoewel dit de onderlinge rangorde van BNP van de diverse landen nauwelijks zal wijzigen.

Het stijgend belang van investeringen in de mens zelf en de te verwachten bekorting van zijn periode van actieve werkzaamheid dient eveneens in het begrip BNP per hoofd tot uitdrukking te worden gebracht. Een tekortkoming van het BNP als maatstaf voor inkomensverdeling is het statische karakter ervan en een meer dynamische maatstaf over een grotere tijdsperiode zou gewenst zijn. Vooral gedurende de laatste jaren speelt daarbij de verwerking van prijsfluctuaties een grote rol, waarvan het effect nog steeds onvolkomen wordt weergegeven. Voorts zou ook nodig zijn differentiatie aan te brengen naar gelang van de levensvoorwaarden als zodanig (bijv. verschillen naar stedelijke en rurale bewoning) met als ideaal een maatstaf voor welvaart in ook niet-materiële zin. Ten aanzien van dit alles bleken ter conferentie de wenselijkheden groter dan de concrete mogelijkheden.

De historische groei-studies leverden boeiend materiaal op.

Vacatures

Functie:	Bij:	Blz.:
<i>ESB van 7 september</i>		
Econometrist	Gemeente S-Gravenhage	879
Sociograaf	Gemeente S-Gravenhage	879
Econometrist	Rijksuniversiteit Utrecht	880
Lector economie	Rijksuniversiteit Utrecht	880
Hoofd afdeling leningen en effecten	Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds	880
Economen voor afdeling Economisch Onderzoek	ABN Bank	III
Macro-econoom	Unilever	IV
<i>ESB van 14 september</i>		
Econometrist	Centrale Directie PTT	II

Functie:	Bij:	Blz.:
Wetenschappelijk medewerk(st)er actuaariaal	Universiteit van Amsterdam	896
Beleidsmedewerkers financieel-economische zaken	Ministerie van Sociale Zaken	903
Economen afdeling statistiek en bedrijfs- economie	Centrale Directie PTT	III
<i>ESB van 21 september</i>		
Wetenschappelijk onder- zoeker (m/v) voor sociaal-economisch en sociologisch onderzoek	Economisch Instituut v/h midden- en kleinbedrijf	III
Chef studiedienst (mnl./vrl.)	Centraal Bureau voor de Statistiek	II
Economisch medewerker (mnl./vrl.)	Ministerie van Landbouw en Visserij	II

„System shocks”, welke zich via relatieve prijsveranderingen onder meer openbaren in zich wijzigende consumptiepreferenties, compliceren vergelijkingen over de tijd. In dat verband levert vooral de periode 1913-1950 moeilijkheden op uit hoofde van de effecten van twee wereldoorlogen, terwijl ook het huidige decennium door system shocks wordt gekenmerkt.

Een tot de Middeleeuwen teruggaande diepgravende studie plaatste de groei-problematiek in een breed historisch perspectief. Opmerkelijk daarbij was de in vergelijking tot deze eeuw grote statica, waarbij voor de laatste decennia blijkt dat in de meeste ontwikkelingslanden niet de ongelijkheid in inkomensverdeling is toegenomen, maar de armoede in de laagste inkomensgroepen, waarbij het begrip armoede overigens moeilijk te definiëren is. Voor de meeste ontwikkelde landen blijkt zowel evenwichtigheid in verdeling als niveau van inkomen zich in positieve zin te ontwikkelen.

Factoren van economische groei

Veel nadruk werd gelegd op know-how als centrale factor voor economische groei, met energie en grondstoffen als potentieel beperkende elementen. De traditionele klassificatie van grond, kapitaal en arbeid werd als verouderd naar de achtergrond verwezen, hoewel niet volstrekt geëlimineerd. Bepleit werd het beleid van zowel ontwikkelde als ontwikkelingslanden vooral te richten op verwerving en spreiding van know-how als bron van technologische vooruitgang.

In dit verband baart zorg dat in de particuliere sfeer — mede uit hoofde van verminderde rentabiliteit — de tendens bestaat op kosten van research en ontwikkeling te besparen. Overheden hebben daarom te dien aanzien een toenemende eigen positieve rol, waarvoor echter zeer selectieve criteria dienen te worden toegepast die het particuliere initiatief en de werking van het prijsmechanisme niet onnodig doorkruisen. Van Oostblok-zijde — uiteraard met afwijzing van deze twee criteria — werd op de ervaring gewezen, dat technologische vooruitgang voor de groei belangrijker is gebleken dan verbetering van de menselijke arbeidsfactor.

Aan kapitaalvorming als groeifactor werd evenzeer grote aandacht besteed. Zo bleek deze over de periode 1929-1973 in de Verenigde Staten voor 70% van de industriële voortbrenging bepalend te zijn geweest en voor de totale Amerikaanse economie voor nog wel meer.

In dit verband zijn structuurverschillen en ontwikkelingsstadia in diverse landen — waarover tal van gespecialiseerde waardevolle studies werden gepresenteerd — uiteraard van veel gewicht. Zo bestaat er binnen een land als Brazilië nog een verschil in levensverwachting van 25 jaar, hetgeen een mede daarop gericht ontwikkelingsbeleid vereist. In West-Duitsland zou door een overmaat aan concentratie op goederenexport de dienstensector verwaarloosd zijn.

Zonder ook maar enigszins aan een theorie van mondiale nulsom-groei toe te geven werd er op gewezen, dat uit hoofde van hun verwachte lagere groei de ontwikkelde Westelijke landen een geringer beroep zullen doen op natuurlijke hulpbronnen, hetgeen aan ontwikkelingslanden meer kansen zal bieden en de mondiale inkomensongelijkheid verminderen.

Bronnen voor toekomstige economische groei

Het meest opmerkelijke was hier de volkomen unanimiteit van opvatting dat de „doomsday”-voorspellingen van de Club van Rome volstrekt ongegrond zijn. Geen verschil van mening bleek te bestaan over beschikbaarheid op lange termijn van voldoende natuurlijke hulpbronnen ter waarborging van verdere economische groei. Dit betekent niet dat er geen zorgen zouden bestaan over mogelijke uitputting van bepaalde bronnen op korte termijn (met name enige fossiele energiebronnen en metalen). Technologische vooruitgang en vooral ook het marktmechanisme zullen daar echter in voorzien door het scheppen van nieuwe bronnen (o.m. nuclide

aire en zonne-energie) en substituten, alsmede wijziging van bestaande gebruikspatronen.

Ook ten aanzien van de voedselproductie bleek optimisme te bestaan. Tot de komende eeuw zou deze 4 tot 5 maal kunnen worden vergroot, waardoor aan de voedselbehoefte van 10 à 15 mrd. meer mensen tegemoet zou kunnen worden gekomen. Mede uit hoofde van verwachte afname van de overigens nog sterke stijging van de wereldbevolking blijkt dit tot oplosbare situaties te leiden. Ook een recent onder leiding van Prof. Leontief gemaakte studie in het kader der Verenigde Naties over de toekomst van de wereldeconomie komt tot soortgelijke conclusies. Ook de toekomstige voorziening met de meeste metalen werd optimistisch beoordeeld. Voor zover schaarste situaties zullen optreden zal via het marktmechanisme voldoende substitutie worden bevorderd.

Terecht werd overigens de vraag gesteld of het thans onder vele economen overheersende optimisme wellicht niet even ongerechtvaardigd is als het indertijd bij velen bijna panische pessimisme na de publikatie van het eerste rapport van de Club van Rome. Zowel het té hoopvolle als té hopeloze zouden tot te weinig doelbewuste actie kunnen nopen met alle gevaren van dien. Ook hier zal de middenweg vermoedelijk de meest verantwoorde zijn.

Vooruitzichten voor economische groei en economisch beleid

De algemene opvatting was dat economische groei voortgang zal vinden, maar op grond van eerder vermelde overwegingen op een lager niveau. Voor de Westelijke industriële wereld werd voor het gehele decennium 1970-1980 een jaarlijkse gemiddelde groei van circa 2% geraamd, met aanzienlijk hogere cijfers voor tal van ontwikkelingslanden. Veel aandacht werd besteed aan het voor deze jaren kenmerkende verschijnsel van stagnatie én inflatie, waarbij de daaraan gepaard gaande werkloosheid tot sociale structuurwijzigingen met grote politieke spanningen zal kunnen leiden.

Nadruk werd gelegd op de onderlinge afhankelijkheid der diverse economische probleemvelden, waarbij aan de psychologische aspecten daarvan veel betekenis werd gehecht. Vertrouwenwekkend en verwachtingsvol economisch beleid zal een vooral in kringen van het bedrijfsleven somtijds verlamdend pessimisme moeten doorbreken, waarmee een ook in het recente OECD-McCrackenrapport centraal gesteld thema werd bespeeld. Aldus zullen stijging van de effectieve vraag en grotere investeringen elkaar over en weer positief kunnen beïnvloeden met een daaraan gepaard gaande versnelde economische groei. In dit verband spelen zich wijzigende consumentengewoonten een grote rol, waaraan echter in economisch te weinig aandacht zou worden besteed.

Bepaald teleurstellend was, dat men niet verder kwam dan algemene, vaak ook oppervlakkige analyses, waaraan de economisch geïnteresseerde ook elders geen tekort heeft. Er bleek geen overheersend inzicht te bestaan omtrent werkelijk vereiste beleidsmaatregelen, waardoor dit wereldcongres van economen nauwelijks een bijdrage heeft geleverd tot de praktische economische politiek. Niettemin werden enkele overigens niet geheel nieuwe suggesties aangedragen, bijv. ten

**adverteer
in ESB**

aanzien van multi-nationalisatie van een systeem van effectief gebruik van door middel van financiële hulp in ontwikkelingslanden gecreëerde tegenwaardefondsen. Het congres werd voorts onder meer de ogen geopend voor grandioze ontwikkelingen in Siberië en Mongolië, waar de productie van energetische en andere hulpbronnen in een tempo van 50 à 70% stijging per 5 jaar plaatsvindt.

Internationale arbeidsverdeling en samenwerking inzake economische ontwikkeling

Kenmerkend was, dat de „Nieuwe Internationale Economische Orde” (NIEO) — evenals in feite alle andere onderwerpen — op niet controversiële wijze aan de orde werd gesteld en verhitte debatten en standpunten, zoals in publieke vergaderingen van de Verenigde Naties gebruikelijk, achterwege bleven. De NIEO werd omschreven als een geleidelijk — reeds in feite in gang zijnd — proces van ombuiging van internationale normen naar op behoeften van ontwikkelingslanden gerichte doeleinden. Zij vormt geen op korte termijn tot stand te brengen welomschreven concreet maatschappelijk systeem, waarvan „wonderen” zouden zijn te verwachten.

Het ontwikkelingsproces kan zijn kracht vinden in endogene en exogene impulsen. De geschiedenis heeft geleerd dat werkelijke groei-effecten vooral van endogene factoren afkomstig zijn, die door exogene krachten worden versterkt. Een voorbeeld hiervan is het naoorlogse Amerikaanse Marshall-plan, dat als exogene impuls endoogeen door de toen verzwakte Europese landen werd opgevangen. Hulpprogramma's, overdracht van technologie, het openstellen van ontwikkelde markten voor produkten en diensten van ontwikkelingslanden, financieringsfaciliteiten, grondstoffenarrangementen, kortom alle aspecten die te zamen de Nieuwe Internationale Economische Orde vormen, scheppen een exoogeen kader, dat de ontwikkelingslanden zelf endoogeen zullen moeten invullen. Waar de ontwikkeling van bepaalde landen werkelijk tekenen van „take off” vertoont blijkt dit proces inderdaad in gang te zijn.

Het was opmerkelijk dat het primaat van met „self-reliance” aangeduid eigen intern beleid van ontwikkelingslanden, in het kader van een met het begrip Nieuwe Internationale Economische Orde aangeduid gunstig extern klimaat, door vrijwel alle economen uit de ontwikkelingslanden met begrip werd aanvaard,

Op tal van in diverse studies diepgaand behandelde technisch-economische aspecten van de ontwikkelingsproblematiek kan te dezer plaatsen niet nader worden ingegaan.

Bronnen van groei met betrekking tot Japan

Niet alleen de plaats van samenkomst van het Tokio-congres verklaart de speciale aandacht voor het Japanse groeiproces. Dit vormt ook los daarvan een klassiek voorbeeld ter toetsing van vrijwel alle aspecten, welke ten tonele zijn gevoerd.

De school die het Japanse „wonder” uit één doorslaggevende factor, zoals de „marginal efficiency of capital” tracht te verklaren werd overtuigend ter zijde gesteld. Aan de „waslijtschool”, die een veelheid van oorzaken voor de enorme economische groei van Japan naar voren brengt, werd meer waarde gehecht. Talrijke factoren immers verklaren waarom het in 1961 door de Japanse regering gestelde doel van verdubbeling van het bruto nationaal produkt inderdaad is bereikt, waarbij het overigens de vraag is of deze verdubbeling inderdaad op de levensstandaard betrekking heeft, dan wel alleen op het statistische BNP-cijfer, waarmee een eerder aangeduid congres-thema op Japan gecentreerd werd. Het congres noopte tot heroverweging van veel ook in Japan gehuldigde conventionele wijsheid omtrent de ontwikkeling van dat land van technologie-imitator tot technologie-exporteur.

Als een opmerkelijk facet dient vermelding de in Japanse

economische kring gebleken actuele bezinning op kortere werktijd ter handhaving en zo mogelijk vermindering van de thans nog lage werkloosheid, waartoe anders een gestage groei van 6 à 7% per jaar nodig zou zijn. In het licht van de ten aanzien van de verwerkelijking van deze hoge groei bestaande aarzeling wordt met de Japanse vakbeweging een concrete discussie voorzien over de vraag of en in hoeverre méér vrije tijd als bestanddeel van reële inkomensvorming zou kunnen worden aanvaard. Ook voor West-Europa zou dit een indicatie voor komende ontwikkelingen kunnen blijken te zijn.

Conclusies

Geen enkel actueel probleem werd in Tokio uit de weg gegaan en vrijwel zonder uitzondering is daaraan in een meer of minder belangrijk conferentiedocument aandacht besteed. Het over enige tijd door MacMillan over het Tokio-congres uit te geven boek zal daar meer recht aan kunnen doen dan in deze samenvatting ook maar enigszins mogelijk is.

Als meest opvallende aspecten verdienen vermelding:

- een economische crisis, zoals die in de jaren dertig, valt buiten ieder verwachtingspatroon;
- de wenselijkheid van economische groei staat buiten twijfel en deze groei zal zich gedurende de komende jaren blijven voltrekken;
- de omvang van de groei zal dit decennium minder zijn dan in de jaren vijftig en zestig; op lange termijn is een voortzetting van het toenmalige niveau niet geheel uit te sluiten.
- de samenwerking tussen bepaalde OPEC-landen als mede-kapitaalverschaffers, de Westelijke wereld als leverancier van know-how en originator van verdere technologische vooruitgang en de ontwikkelingslanden, alsook Oostbloklanden als nieuwe marktgebieden zal tot deze groei in belangrijke mate bijdragen;
- het verwerpen van het tot voor kort in vele kringen nog levende „doomsday-syndroom” zonder het daarvoor in de plaats stellen van constructieve economische en economisch-politieke beleidsalternatieven houdt het gevaar in van niet gerechtvaardigd optimisme;
- de terecht aan know-how en technologische vooruitgang toegekende betekenis vereist een ter ontwikkeling daarvan inspirerend klimaat, waartoe overheden (ook in internationaal verband) in belangrijke mate kunnen bijdragen, waarbij zij zich moeten hoeden te weinig ruimte te laten aan het particuliere initiatief tot innovatie en ontwikkeling;
- de Oost-West-tegenstelling — reeds op het vierde wereldcongres van economen in 1974 te Budapest teruggebracht tot de slagzin „we can research together” — bleek aan polarisatie verder te hebben ingeboet, waarbij het raadsel China van vele zijden bij herhaling als een voor de toekomst nog grote onbekende werd gezien;
- met betrekking tot ontwikkelingslanden werd in het kader van een Nieuwe Internationale Economische Orde vooral kracht gezocht in eigen endogene oplossingen van de problemen;
- in tegenstelling tot de congressen in 1968 en 1974 was van polariserend afwijzen van de multinationale onderneming nauwelijks sprake;
- een congres als het onderhavige is als inventarisatie van economisch onderzoek en kennis van niet te onderschatten betekenis. Op werkelijke beleidsvorming is het evenwel niet gericht. Dit geschiedt in andere, veelal kleinere, met eigen verantwoordelijkheid belaste kringen, welke overigens aan de in dit congres aangedragen gegevens en beschouwingen niet voorbij behoren te gaan. Daartoe dienen deze echter meer beleidsrijp te worden gemaakt dan door de thans gepresenteerde bijdragen is geschied.

M. Weisglas

Samenwerking/concurrentie tussen overheid en consultants

PROF. DR. L.H. KLAASSEN

Moet voorbereidend onderzoek ten behoeve van publieke investeringsprojecten worden uitgevoerd door de overheid of moet de overheid dat onderzoek uitbesteden aan consultants? Dit is een vraag met vele aspecten. Prof. Klaassen, president-directeur van het Nederlands Economisch Instituut, behandelt in dit artikel deze vraag. Beantwoording ervan is slechts mogelijk na het in beschouwing nemen van de kosten, de kwaliteitsverschillen, de objectiviteit van de onderzoeker enz. De auteur pleit voor een samenwerking tussen overheid en consultants. Het artikel is de Nederlandse tekst van een voordracht gehouden op het Consultancy '77-congres op 5 mei jl. te Londen.

1. Inleiding

In verschillende geschriften en onderzoeken is de laatste tijd aandacht gewijd aan de rol van de consultant bij de voorbereiding en uitvoering van vooral publieke investeringsprojecten. Daarbij werden van beide zijden (overheid en consultants) argumenten naar voren gebracht die dienden aan te tonen dat ófwel het door de overheid zelf uitvoeren ófwel het door haar uitbesteden aan particuliere bureaus zou bijdragen aan de efficiency van de uitvoering van het werk. Verschillende rapporten hebben op dit gebied het licht gezien. Zo kunnen worden genoemd het rapport *Hydro in Ontario, A policy for make or buy* 1) en de *Gutachtliche Äusserung des Bundesrechnungshofes zur verwaltungsmässigen Durchführung der bilateralen technischen Hilfe* 2). In Nederland is het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven bezig informatie bij overheid en bedrijfsleven in te winnen over de daar levende meningen over „make or buy”.

Een deel van de rapporten houdt zich bezig met de vraag in hoeverre er van een significant kostenverschil tussen overheid en consulting firms sprake is. Het Duitse rapport komt met betrekking tot deze vraag tot de conclusie dat er niet kan worden aangetoond dat consultants duurder werken dan de overheid indien gelijksoortige werkzaamheden worden vergeleken. Van consultantszijde wordt regelmatig naar voren gebracht dat, indien en voor zover er kostenverschillen bestaan, deze vaak zijn vertekend door een onjuiste calculatiemethode bij de overheid, die in sterke mate de neiging vertoont bepaalde „overhead”-kosten (bijv. research) niet op de kosten van een bepaald project te laten drukken, iets waartoe de consultants uiteraard wel verplicht zijn, willen zij niet in een permanente verliessituatie komen te verkeren. Hoewel dit laatste argument van zeer wezenlijke betekenis is,

zal in het volgende toch in eerste instantie worden verondersteld dat beiden, consultants én overheid, goed calculeren en de daaruit resulterende kostprijzen vergelijkbaar zijn en volgens een juiste methode zijn berekend. A priori is er dan geen aanleiding om te veronderstellen dat de overheid een lagere of een hogere kostprijs zal hebben. Er zijn efficiënte overheden en inefficiënte consultants en omgekeerd. Aanleiding om te veronderstellen dat er een wezenlijk en significant verschil in efficiency tussen beide groepen organisaties gemiddeld zou bestaan is er niet. Het lijkt goed dit in de aanvang duidelijk te stellen.

Wel is de vraag gerechtvaardigd of de omstandigheden waaronder de consultants werken gelijk zijn aan die van de overheid. Deze vraag heeft in het bijzonder betrekking op de vraag of de bezettingspercentages van consultants gelijk zijn aan die van de overheid en of dus de kosten per eenheid produkt aldaar niet wezenlijk kunnen verschillen van die van de overheid. Zij kunnen dan wellicht wel met gelijke salarissen, sociale lasten, huur van kantoorpanden enz. werken, doch zien zich geplaagd voor een geheel ander bezettingspatroon dan de overheidsdienst waardoor de kostprijs van het individuele project desondanks aanzienlijk hoger kan uitvallen.

Deze vraag kan het beste worden beantwoord door het vraagstuk van „make or buy” in zijn algemeenheid te bezien door het algemene probleem aan de orde te stellen op welke wijze de totaliteit van alle in een land aan de orde zijnde projecten zo goed mogelijk kan worden aangevat. In andere woorden, gegeven een bepaald totaal bedrag aan projecten dat dient te worden uitgevoerd en gegeven de verdeling van deze projecten over grote en kleine, routine- en innoverende projecten, wat is dan de optimale verdeling van deze projecten over overheden en consultants? Dit is de fundamentele vraag die beantwoord zal moeten worden, een vraag die veel wezenlijker is dan die betrekking hebbend op kostprijsverschillen onder gelijke omstandigheden. De verschillen zijn juist gelegen in de verschillende omstandigheden waaronder wordt gewerkt en niet in de omstandigheden die er zouden bestaan als iedereen onder gelijke voorwaarden zou werken.

2. Een optimale verdeling van projecten

We kiezen als uitgangspunt de situatie waarin er in een bepaald land gedurende een bepaalde periode een gegeven hoeveelheid projecten van verschillende grootte dient te worden uitgevoerd. Deze projecten zijn projecten van de

1) Committee on Government Productivity, Ontario, 1976.
2) December 1973.

centrale overheid, de regionale overheden en de lokale overheden. Voorts veronderstellen we dat het totale bedrag van de uit te voeren projecten „normaal” is, d.w.z. dat het bedrag nóch significant hoger nóch significant lager is dan in voorafgaande perioden of dan naar verwachting in de komende perioden.

Is het tijdstip waarop de verschillende projecten om en nabij dienen te worden uitgevoerd gegeven, dan resulteert hieruit bijv. voor iedere maand een bedrag aan projecten dat dient te worden verwerkt. De vraag is nu allereerst welk apparaat er bij deze over de tijd gespreide projecten van de overheid in kwestie behoort om deze projecten zo efficiënt mogelijk te doen uitvoeren.

Een eerste mogelijkheid is dat de overheid haar apparaat zodanig instelt dat het permanent volbezet is. Alsdan is de laagste kostprijs bereikt. In de praktijk is dit niet zo eenvoudig als het lijkt. Het zal bijv. onmogelijk zijn om de bezetting af te stemmen op de dunst met projecten bezette maand omdat projecten veelal ondeelbaar zijn en zich over vele maanden kunnen uitstrekken. Een afstemming op de laagst bezette maand zou dan uitbesteding inhouden van bepaalde onderdelen van projecten in andere maanden. Een betere benadering is daarom een reeks projecten uit te zoeken die een zo regelmatig mogelijke bezetting van het eigen apparaat oplevert. Dan wordt de minimum kostprijs bereikt.

Het is evident dat een dergelijke kostprijs veelal zal verschillen van die van de consultants, indien en voor zover deze laatste *geen* nagenoeg volle bezetting zullen hebben. Dit laatste zou immers slechts dan het geval zijn indien de projecten altijd gelijkmatig over de maanden zouden zijn gespreid. In dat geval is er echter ook geen optimale verdeling over overheid en consultants, zeker niet indien er geen andere redenen dan de prijs zouden zijn om een bepaalde voorkeur voor de ene of de andere voorbereider of uitvoerder van het project te hebben. Iedere verdeling levert dezelfde gemiddelde prijs op en de prijs van de consultants is gelijk aan die van de overheid.

Aangezien de spreiding niet volkomen gelijkmatig is, resulteert dit streven van de overheid in een volledige bezetting van het eigen apparaat en een ongunstige bezetting van het consultantsapparaat.

Het is duidelijk dat in zo een geval (dat zich wel voordoet) de overheid er moeilijk prat op kan gaan (hoewel dat wel gebeurt) dat zij goedkoper is dan de consultants, aangezien zij zelve de hoge kosten van een lagere bezetting op de schouders van de consultants heeft gelegd.

Het is daarom een veel rationelere politiek van de overheid ernaar te streven haar onderbezetting zodanig op te voeren dat de marginale kosten van het uitvoeren van een project gelijk zijn aan de prijs die de consultants aan haar doorberekenen. Zij kan dit bereiken door meer projecten zelf te gaan uitvoeren totdat een bezettingsgraad bereikt is die de kosten van het er het laatst bijgenomen project gelijk doet zijn aan het bedrag dat er bij uitbesteding mee gemoeid zou zijn.

Daarbij doet zich een bijzonder interessante vraag voor en wel deze: indien de overheid verscheidene projecten zelf gaat uitvoeren, maakt zij de situatie bij de consultants nog ongunstiger, althans indien de overheid bij de selectie van deze projecten bedrijfseconomisch rationeel te werk gaat. Is de consultant uitsluitend van deze overheid afhankelijk, dan zal mét het ongunstiger worden van de bezetting van de overheid, de bezetting van de consultant in nog sterkere mate ongunstiger worden, aangezien de overheid hem dan het meest gelijkmatige deel van zijn omzet afneemt waardoor zijn kostprijs gaat stijgen en wel in sterkere mate nog dan voor de overheid. De situatie eindigt dan met alles uitvoeren door de overheid.

Het merkwaardige van deze uitkomst is dus dat de overheid volkomen rationeel van zich zelf uit redenerend tot de conclusie zou moeten komen dat het meest rationele gedrag dat is waarbij zij zelf alles uitvoert, doch zij daarbij uiteindelijk uiteraard op dezelfde kostprijs terecht zou komen als wanneer de consultant alles uitvoert, een kostprijs die nu eenmaal

gegeven is door de frequentieverdeling van de projecten over het jaar.

In feite is evenwel de situatie gunstiger en wel om de volgende simpele reden. In ieder land is het aantal consultants zeer aanzienlijk kleiner dan het aantal overheden. Het resultaat van deze situatie is dat de gelijkmatigheid van de bezetting van een consultant niet bepaald wordt door de opdrachten die hij van één bepaalde overheid krijgt, doch door de totaliteit van de opdrachten van verscheidene gemeenten en regionale overheden plus de centrale overheid die aan hem worden verstrekt. Dit resulteert voor hem in een bepaalde gemiddelde bezetting en een daaruit resulterende gemiddelde kostprijs. Is deze min of meer stabiel, en de praktijk geeft aanleiding aan te nemen dat dit wel het geval is, dan is het voor iedere overheid zaak er zorg voor te dragen dat de kosten van het marginale nog juist uitgevoerde project gelijk zijn aan de kostprijs bij uitbesteding van het project. Op deze wijze komt er een natuurlijke, optimale verdeling van projecten over overheid en consultants tot stand.

3. Enige nadere beschouwingen

In de voorgaande conceptie was ieder overheidsapparaat eigenlijk afgestemd op een zodanige omvang daarvan dat de uitvoering van het marginale project dezelfde kosten met zich zou brengen als gemiddeld door de consultants in rekening wordt gebracht. Aangezien de regelmaat van de bezetting van de consultants wordt bepaald door de projecten die zij voor verscheidene overheden (en vaak ook bedrijven) uitvoeren, zullen zij altijd in staat zijn deze voor de overheid intramarginale projecten goedkoper uit te voeren dan de overheid dat zelf zal kunnen doen. De consultants fungeren hierbij als een apparaat dat de overheden in staat stelt deze intramarginale projecten op efficiënte wijze te doen uitvoeren.

Ceteris paribus houdt het voorgaande strikt genomen in dat hoe meer overheden er zijn (d.w.z. hoe groter het aantal gespreid uitgevoerde projecten is) en hoe minder consultants er zijn, des te lager de gemiddelde kostprijs van een project zal liggen. We zien hierbij af van de wenselijkheid van deze situatie waarin de gezonde concurrentie geweld kan worden aangedaan en bovendien de kans steeds groter wordt dat de overheid een eigen centrale consultantfirm voor alle in het land aanwezige overheden gaat nastreven (bijv. in de vorm van een centrale dienst bij de rijksoverheid).

Afgezien van deze aspecten is wél een belangrijk punt dat uit het voorgaande volgt dat de overheden er belang bij hebben dat de bezetting van de consultants zo gunstig mogelijk is zonder dat het hiervoor naar voren gebrachte principe daardoor in het gedrang zou komen. Dit kan gebeuren door export door de consultants. Alsdan komt een aantal externe projecten de regelmaat van de bezetting van de individuele consultants versterken waardoor zij in staat zijn aan de overheden in eigen land de projecten ook tegen lagere kostprijs uit te voeren. Men kan zich afvragen of deze (bedrijfs-economische) overweging ook niet in sommige landen speelt waar de overheden hun eigen consultants steun verlenen bij het verkrijgen van opdrachten uit het buitenland. Afgezien van de daaruit resulterende kostprijsverlaging waarvan diezelfde overheid weer profiteert, heeft het een gunstig effect op de betalingsbalans en kan het de naam van het exporterende land in het buitenland versterken.

Ook is het uiteraard in het belang van de consultant zelve deze export te bevorderen. Afgezien van de revenuen van deze opdrachten zelf zal hij zijn positie op de nationale markt kunnen verstevigen door de lagere kostprijs die eruit resulteert.

Export is overigens alleen dan een zinvol gebeuren indien het niet tevens gepaard gaat met een nog grotere import. Zouden bijv. alle Europese consultants zich gaan toeleggen op export van hun know-how naar andere Europese landen en in de eindsituatie iedereen in andere landen werken dan is deze

eindsituatie door de hogere kosten verbonden aan het werken in het buitenland uiteraard niet gunstiger dan die waarin iedereen in het eigen land werkt. Vanuit een nationaal-economisch standpunt is het natuurlijk wél gunstiger als deze export- en importstromen afgestemd zijn op de specifieke kennis op bepaalde gebieden, aanwezig bij de verschillende consultants. Dan is internationale handel in know-how zinvol.

Een wellicht nog belangrijker punt is de mate waarin de overheden in staat zouden kunnen zijn hun projecten zodanig over de tijd te spreiden dat de consultants tegen lagere tarieven zouden kunnen werken. We komen hier op een bijzonder interessant en voor de consultant glibberig terrein. Het argument wordt in kringen van consultants vaak gehanteerd. Zij zeggen tegen de overheid: „wanneer u mij een

regelmatiger stroom van opdrachten garandeert, kan ik u goedkoper leveren. Zo'n situatie is in Uw en in mijn voordeel". Gesteld dat de overheid dat inderdaad zou kunnen doen, rijst na het voorgaande onmiddellijk de vraag wat dan nog de zin van het inschakelen van consultants is. Dit punt wordt versterkt, als de wens om regelmatiger opdrachtenstromen uit te geven er in zou resulteren dat verschillende overheden zouden gaan samenwerken en hun opdrachten zouden gaan bundelen. Hoe meer bundeling bij de overheden immers, des te gunstiger de condities waaronder de overheid de projecten in eigen beheer kan behandelen en des te geringer het aantal opdrachten zal zijn dat naar de consultants toe gaat. Hoewel vanuit een nationaal standpunt zeer gewenst, kan een dergelijk streven tot een inkrimping van de consultancy leiden indien er geen andere dan kostprijs-technische redenen zouden

PROVINCIE OVERIJSEL

De onderafdeling **ECONOMISCHE ZAKEN** van de **PROVINCIALE GRIFFIE** is in hoofdzaak belast met algemene economische aangelegenheden, de werkloosheidsbestrijding, het openbaar vervoer en energievraagstukken.

Bij deze onderafdeling is een nieuwe functie ingesteld van

ECONOOM (M/V)

Deze nieuwe medewerk(st)er zal voornamelijk worden belast met:

- een belangrijk deel van de interne coördinatie op de onderafdeling;
- een deel van de beleidsvoorbereiding op het gebied van algemene economische aangelegenheden;
- het onderhouden van contacten met economische deskundigen buiten het provinciaal apparaat;
- het geven van ondersteuning aan andere medewerkers ten aanzien van bedrijfseconomische vraagstukken.

Gevraagd

Een econoom van academisch niveau met ervaring op bedrijfseconomisch terrein en belangstelling voor sociaal-economische vraagstukken.

Ervaring bij de overheid of semi-overheid is vereist.

Leeftijd bij voorkeur niet ouder dan 40 jaar.

Salaris

Dit is, afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring, maximaal f 4.870,— per maand.

Selectie

Bij de selectie zijn de medewerkers van de onderafdeling betrokken.

Inlichtingen

Deze kunt u telefonisch verkrijgen bij de chef van de onderafdeling, de heer mr. J. A. Hulsenbek (tel. 05200-77177).

Sollicitaties

Graag binnen 14 dagen, te richten aan de griffier der staten, Luttenbergstraat 2 te Zwolle.

Op de enveloppe s.v.p. vermelden: "Soll.77.12".

zijn om de opdrachten tóch aan de consultants te blijven verstrekken. In het volgende zullen we op deze redenen nader ingaan.

4. Kwaliteitsverschillen

Het voorgaande betoog bracht ons logisch tot de vraag of er andere dan kostprijs-technische redenen kunnen zijn die het voor de overheden wenselijk maakt opdrachten aan derden te verstrekken. Deze vraag werd gesteld nadat het duidelijk was geworden dat de samenwerking tussen overheden zowel als het gunstiger in de tijd spreiden van projecten weliswaar tot een lagere kostprijs van de uitvoering van projecten door consultants zou kunnen leiden, doch dat dit even goed voor de overheid zou gelden. Daardoor zou er weliswaar een verbetering op het macro-economische vlak ten gevolge hiervan kunnen optreden (hetgeen zeer gewenst moet worden geacht), doch tevens een relatieve verzwakking in de positie van de consultant optreden, hetgeen niet in de bedoeling van de consultant ligt.

Wil de consultant een goed argument vinden voor zijn bestaan, dan zal dit gelegen dienen te zijn in de kwaliteit van datgene wat hij heeft aan te bieden bij gelijke kostprijs als de overheid. De vraag is op grond waarvan hij deze bijzondere expertise zou kunnen claimen.

De eerste reden waarom hij dit kan doen is te vinden in het feit dat de omvang van het researchteam dat een consultant kan inzetten mede door exportactiviteiten vaak zó groot is in vergelijking tot die van een individuele of zelfs dan die van een aantal samenwerkende overheden dat onderdelen van het project die gespecialiseerde kennis vereisen veel beter tot hun recht zullen kunnen komen dan ingeval de overheid de zaak zelve ter hand neemt. Binnen de consultants is vaak een zeer sterke specialisatie opgetreden waardoor er op ieder deelgebied specialisten aanwezig zijn wier inbreng bepaald niet gedurende het gehele project, maar juist op die specifieke momenten nodig is dat daardoor een vlotte en gedegen afwerking van het project wordt gewaarborgd.

De tweede reden is dat door zijn grootte de gemiddelde consultant ook zeldzaam voorkomende projecten heeft uitgevoerd en om die reden voor soortgelijke projecten meer in aanmerking komt dan een overheidsdienst die zich geheel van voren af aan in het project zou dienen in te werken. Het valt overigens niet te ontkennen dat die specifieke kennis ook bij de overheid aanwezig kan zijn. De havendiensten van Rotterdam als de grootste haven ter wereld zouden bij een goede organisatie zonder meer in staat moeten zijn goede adviezen over haveninrichting en goederenafhandeling te geven. De Rijkswaterstaat in Nederland zou als onderdeel van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat hetzelfde kunnen doen op het gebied van de natte werken, maar het blijft een feit dat deze voorbeelden tot de uitzonderingen behoren en individuele consultants óf gespecialiseerde kleinere consultants over het algemeen beter in staat geacht mogen worden speciale projecten te behandelen dan de overheid of de overheden dit zullen kunnen doen.

Een derde reden is van zeer groot belang en is gelegen in het feit dat vooral grotere consultants gedurende de onderbezettingsperioden fundamenteel onderzoek zullen kunnen doen dat efficiënter werken in de toekomst mogelijk maakt. Zowel door de ervaring van de consultant op velerlei terreinen als door hun marktoverzicht zal het hier veelal gerichte research betreffen. Ook hier kan worden gezegd dat de aanwezigheid van vele specialisten binnen het researchteam van de consultant een efficiënte aanpak van deze research garandeert waardoor deze niet alleen relatief goedkoop, doch ook probleemgericht zal zijn.

Het zijn, afgezien van de hiervoor genoemde factoren, deze kwaliteitsverschillen die in feite de doorslag zullen geven bij de vraag of een bepaald project binnen het overheidsapparaat zal dienen te worden behandeld of zal worden uitbesteed. Een

optimale samenwerking met consultants zal onder meer op deze basis dienen te worden verantwoord. Een aantal daarbij nog spelende factoren zal in de volgende paragraaf ter sprake worden gebracht.

5. Overige factoren

Moge in het voorgaande een aantal min of meer objectieve factoren aan de orde zijn geweest, het zou onjuist zijn een aantal andere elementen buiten beschouwing te laten die in de dagelijkse praktijk van de consultancy een rol spelen. Een enkele moge daarvan worden genoemd. Daarbij wordt geen aanspraak op volledigheid gemaakt.

Een eerste element is dat bij de vraag of de overheid al dan niet zal uitbesteden het vooral bij onderzoeken met een wat delicaat karakter van uitermate groot belang is dat het onderzoek door een onafhankelijke objectieve raadgever wordt uitgevoerd. Er ontstaat dan zekerheid, hetgeen tegenover de centrale overheid bijv. van zeer groot belang kan zijn, dat alle belangen in het onderzoek op objectieve wijze tegen elkaar zijn afgewogen en er geen bias in het onderzoek zit naar de belangen van de opdrachtgever toe. Het in eigen beheer uitvoeren van een dergelijk onderzoek zal nimmer tot dit resultaat kunnen leiden.

Een tweede element is dat bij uitbesteding de overheid een duidelijke grip op het werk en de voortgang daarvan wenst te behouden. In de hedendaagse praktijk voert dit tot het instellen van z.g. begeleidingscommissies die, zoals het woord zegt, zijn belast met het toezicht en de begeleiding van de uitvoering van het project. In principe is de gedachte die erachter schuilt zinvol. De overheid wenst via een groep van daartoe aangewezen ambtenaren regelmatig voeling te houden met de uitvoerders van het project ten einde zeker te stellen dat deze uitvoering in de gewenste richting plaatsvindt en zij tevens tijdig op de hoogte is van zich altijd, doch ook altijd onverwacht voordoende moeilijkheden. Het is duidelijk dat zo een begeleidingscommissie kosten met zich brengt. Het zou evenwel onjuist zijn te menen dat deze kosten zich slechts dan voordoen wanneer er van uitbesteding sprake is. De brede samenstelling van vele commissies is er een bewijs voor dat zo een commissie óók gewenst zou zijn geweest indien het project binnen de overheid (bijv. binnen één ministerie) zou zijn uitgevoerd. Het voordeel voor de overheid bij uitbesteding is evenwel dat de eventuele kritiek die op het onderzoek wordt uitgeoefend dan niet de kritiek is van één ministeriële vertegenwoordiger op het onderzoekteam van een ander ministerie, doch wordt geuit tegenover een neutrale consultant die meestal door de vele begeleidingscommissies waarmee hij te maken heeft gekregen zeer brede schouders heeft ontwikkeld.

Een goede begeleiding, in de vorm van een begeleidingscommissie of in een andere vorm, heeft bovendien nog een ander voordeel voor de consultant. Zij brengt de lokale kleur in de uitvoering en behoedt hem tijdig voor vaak kostbare misstappen. De kennis van de leden van zo'n commissie kan voor hem een waardevolle inbreng in zijn werk betekenen. In feite is deze steun vaak zelfs onmisbaar voor een goede uitvoering. Onder een goede uitvoering wordt hier dan verstaan een uitvoering die tegemoet komt aan de wensen van de opdrachtgever. Hoewel consultants vaak het verwijt wordt gemaakt dat zij minder leveren dan waar de opdrachtgever blijkens de „terms of reference” om had gevraagd, valt het overigens evenmin te ontkennen dat ingenieursbureaus regelmatig uit een soort van beroepstrots aan „overdesigning” wensen te doen. Ook om dit te vermijden, kan een goede begeleiding zeer nuttig zijn.

Anderzijds dient er bij de overheid begrip te ontstaan voor het feit dat de consultants in feite in een zeer delicate afhankelijke positie verkeren die zij slechts kunnen handhaven indien en voor zover zij erin slagen:

- a. werk te leveren van goede kwaliteit dat aanleiding kan zijn tot nieuwe opdrachten;

Irving Fisher (1867–1947)

Irving Fisher werd geboren te Saugerties N. Y. als zoon van een dominee. Op de middelbare school blonk hij reeds uit door intelligentie, waarbij zijn aanleg voor wiskunde het meest in het oog sprong. Hij besloot dan ook wiskunde te gaan studeren. In deze tijd stierf zijn vader tegen wie hij erg opzag. Irving heeft zijn hele leven getracht diens voorbeeld van een nobel en deugdzaam mens, die probeerde de mensheid vooruit te helpen, te volgen. In 1884 vroeg hij zijn eerste patent aan (verbeterd pianomechanisme), hetgeen gevolgd zou worden door een bombardement van patentaanvragen. Van de verleende patenten (klapstoeltje, een geografische kaart om een bol in een plat vlak uit te drukken, een zonnewijzer enz.) is alleen zijn „visible index“ (1913) duidelijk lucratief gebleken. Via de gelijknamige maatschappij werd Fisher namelijk door fusie aandeelhouder en directeur van de Remington Rand Company.

Fisher had een grote interesse in geld verdienen, waarschijnlijk mede omdat het gezin van de weduwe Fisher het in zijn studietijd bepaald niet breed had en door kamerverhuur en naaiwerk moest zien rond te komen. Irving droeg ook zijn steentje bij door het geven van bijlessen en door bij examens eerste te worden en de daaraan verbonden geldprijzen in de wacht te slepen. Zijn interesse voor geld verdienen heeft hij ook na zijn huwelijk met een welgestelde vrouw en nadat hij via zijn uitvindingen („mogelijkheid om veel geld te verdienen zonder dat het geld kost“), boeken en beleggingen rijk was geworden, nooit verloren. De manier: hard werken en logisch denken; het doel: de wereld te verbeteren. De zakelijke en serieuze aanpak (zelfs zijn sikje was gebaseerd op de berekening hoeveel hij in een gemiddeld leven zou besparen door zich niet te scheren) heeft hem wel het verwijt bezorgd geen humor te hebben. Allermint zakelijk was echter de passie waarmee hij zijn idealen nastreefde: gezondheid, monetaire

stabiliteit, wereldvrede (League for peace). Fishers „kruis-tochten“ bleven hier niet toe beperkt. Zo deed hij bijv. ook zijn best voor kalenderhervorming, vereenvoudigde spelling, esperanto als internationale taal enz.

Ondanks een zekere angst om hierin geen goed betaalde baan te kunnen vinden, had Fisher aan het einde van zijn studie ter specialisatie sociale wetenschappen gekozen, waarbij hij colleges economie volgde van Prof. Sumner, een fervente „laissez-faire“ aanhanger. Op diens aanraden koos hij *Mathematical investigations in the theory of value and prices* (1891) als dissertatie-onderwerp, waarbij hij werd gefascineerd door Cournot, Walras, Jevons en Edgeworth. Dit proefschrift werd in diverse talen vertaald en beleefde verschillende herdrukken. Fisher, die zag dat economen veelal hetzelfde vocabulaire gebruikten als in de mechanica (evenwicht, stabiliteit, niveau, elasticiteit) probeerde daarbij aan te sluiten en verder zo scherp mogelijk te definiëren. Ter illustratie ontwierp de uitvinder Fisher zelfs een hydrostatisch instrument om met water het bereiken van evenwichtssituaties te laten zien.

Na in 1893 getrouwd te zijn — een zeer gelukkig huwelijk dat meer dan 45 jaar zou duren (met 45 jaar dezelfde potkerstboom met Kerstmis) — vertrok het jonge paar voor een tocht van een jaar naar Europa. Hier maakte Fisher o.a. kennis met Pantaleoni, Barone, Menger, Böhm-Bawerk, Walras, Pareto en Edgeworth. Na terugkeer aan de universiteit van Yale ging Fisher over van de wiskunde naar de faculteit der economische wetenschappen: „to be in touch with human life so directly... no lack of opportunity to use my mathematical training“. In 1898 na het snel verkrijgen van een volledig hoogleraarschap, kreeg Fisher te horen dat hij aan een waarschijnlijk dodelijke tuberculose leed. Na drie jaar in een kuuroord tegen zijn ziekte gevochten te hebben, kon hij echter naar Yale terugkeren.

Naast een patent op een tent voor tuberculosepatiënten, had het verblijf in het sanatorium tot gevolg dat Fisher de rest van zijn leven zou fungeren als missionaris voor een gezond leven, voor frisse lucht en tegen alcohol en tabak. Het zoeken naar gezondheid ging zo fanatiek, en de aandrang waarmee hij trachtte mensen te overtuigen was zo sterk dat het voor sommigen bepaald storend werd. Zelf deed hij met volle overgave mee aan „uitvindingen“ op het gebied van diëten en levenshoudingen, waarvan de „uitvinders“ soms later duidelijk kwakzalverachtige trekjes vertoonden. Zo kon men de vaak professoraal verstrooide hoogleraar een tijd lang fana-

-
- b. de omvang van het werk zodanig te doen zijn dat met het ter beschikking staande budget wordt uitgekomen;
  - c. een grote overschrijding in tijd te voorkomen.

De punten b en c gelden uiteraard slechts indien en voor zover er zich geen bijzondere omstandigheden voordoen. Het contact met de opdrachtgever dient zodanig te zijn (via begeleidingscommissies of anderszins), dat, indien zich deze omstandigheden wél voordoen, de opdrachtgever zelve daarvan tijdig op de hoogte wordt gesteld en daarvoor ook begrip krijgt.

Kan de consultant door zijn open wijze van werken en calculeren het vertrouwen van de overheid of van welke opdrachtgever ook winnen, dan pas ontstaat de situatie zoals die in feite altijd tussen raadgever en raadvrager zou moeten zijn, namelijk een situatie van onderling respect en vertrouwen. Pas dan kan de consultant goed werken en pas dan kan de opdrachtgever van zijn raadgever een volle inzet verlangen. Dit is veel wezenlijker dan de discussie over welke efficiencyverschillen dan ook.

L.H. Klaassen

tiel de trappen van zijn kapitale villa Four-sixty af zien balanceren met een sinaasappel op zijn hoofd en vonden de gasten rond hun bed gaten waar frisse lucht uitstroomde. Zijn zoon zou later schrijven: „The quest for hygienic truth was an endless one”. De band met economie bestond hierin dat Fisher als eerste probeerde de economische voordelen van een gezonder en langer leven te becijferen. Talrijke publikaties op deze terreinen verschenen, o.a. drie boeken tegen het gebruik van alcohol en *How to live* (1915).

Als advies voor een produktief leven gaf Fisher: a. zoveel mogelijk delegeren aan assistenten; b. je gezondheid optimaal houden. De hoeveelheid personeel in huize Fisher varieerde dan ook van vijf tot enkele tientallen, waarbij voor de gezondheid van het kantoorpersoneel werd geëxperimenteerd met een ozonmachine en telefoons met glazen mondstukken ter betere sterilisatie.

Een belangrijk vraagstuk op economisch gebied waarmee Fisher zich bezighield was dat van het verschil tussen inkomen en kapitaal. In 1894 had zich in Zwitserland reeds een vergelijking aan hem opgedrongen tussen een beek die uitmondde in een bergmeertje en weer verder stroomde en de verhouding tussen inkomen en kapitaal. De uitwerking van zijn gedachten hierover vormde de fundering van zijn economische filosofie, neergelegd in de werken *The nature of capital and income* (1906) en *Income and the rate of interest* (1907). Hier typeerde Fisher de relatie kapitaal/inkomen als volgt: *The causal relation is not from capital to income, but from income to capital; in other words, the value of capital is discounted value of the expected income*. De interestvoet werd als volgt getypeerd: „not a narrow phenomenon applying to a few business contracts, but permeates all economic relations. It is the link which binds man to the future and by which he makes all his far-reaching decisions”. Verklarende begrippen: „impatience” en „investment opportunity”.

Een typerende anekdote in dit verband: Toen Fisher ontdekte dat zijn kapper een fervente socialist was, die interest roef noemde, bood hij hem ter betaling een cheque aan, die pas over tien jaar inbaar was. Toen de man na enige discussie stelde dat hij in dat geval meer wilde hebben, kon Fisher triomfantelijk zeggen: „Dat is nu interest”.

In *The purchasing power of money* (1912) benadrukt Fisher een verandering in de koopkracht van het geld als een van de ernstigste economische gevaren waarmee de beschaving te doen heeft. De rest van zijn leven is dit hem blijven bezighouden; in 1935 publiceert hij nog een mogelijke oplos-

sing in 100% Money. Uit alle publikaties op economisch gebied van Fisher is de kernformule $MV=PT$ van zijn kwantiteitstheorie misschien wel het meest bekend geworden. Fisher stelde dat het geld twee belangrijke functies heeft, namelijk ruilmiddel en waardestandaard, waarbij goud wel de eerste maar niet de tweede functie goed vervulde. Omdat een van de grootste obstakels voor stabilisatie de gangbare idee was, dat indexcijfers onbetrouwbaar waren, schreef Fisher en passant een van zijn langste en meest technische boeken: *The making of indexnumbers* (1922). Een belangrijk verschijnsel waar Fisher de aandacht op vestigde en ook de terminologie voor ontwierp, was dat van de geldillusie. Zijn populair geschreven boek *The money illusion* (1930) werd zelfs in vijftien talen vertaald.

Hoewel geen lid van een politieke partij hield Fisher zich intensief bezig met de politiek om zijn ideeën door te drukken. Zo bezocht hij een vijftal presidenten, richtte hij als voorzitter of gedelegeerde van diverse actiegroepen oproepen tot regeringen en werd zelfs Mussolini persoonlijk bezocht voor de stabilisatie van de Italiaanse lire.

Aan het einde van de jaren dertig kreeg Fisher een enorme klap, zowel wat betreft zijn persoonlijke rijkdom als wat betreft zijn aanzien als economist. Men nam het hem kwalijk dat hij als vakman de crash van 1929 niet had zien aankomen. Tot overmaat van ramp schreef Fisher direct *The stock market crash* (1930) dat eindigde met de conclusie dat de voornaamste fout lag bij de kredietstructuur en dat „for the immediate future, at least, the outlook is bright”. Het boek was echter nauwelijks uit of de crisis zette in volle hevigheid door. Fisher ook overigens want in 1932 publiceerde hij het boek *Booms and depressions*, waarin hij stelde: „What we call the capitalist system might better be called the system of private profits; and a depression, being a profit disease, is one to which Capitalism is peculiarly liable”. Remedie: stabiel geld.

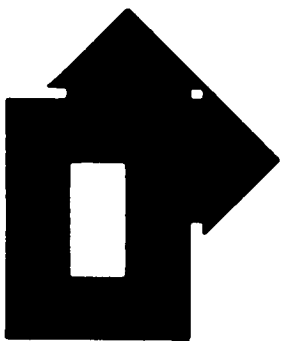
In deze tijd verloor Fisher door speculaties gebaseerd op een te groot vertrouwen in verstand en logisch denken al zijn geld. Op zijn sterfbed, belaagd door schuldeisers, vergelijkt de vroegere voorzitter van de *American Economic Association*, de *American Statistical Association* en de *Econometric Society*, beladen met eredoctoraten en auteur van tientallen boeken (zijn bibliografie telt al 520 blz.) zich zelf enigszins triest met de schoenmaker die voor iedereen schoenen heeft gemaakt, maar zijn eigen familie blootsvoets achterlaat.

H.M. Becker

Au courant

Somber beeld

A. F. VAN ZWEEDEN

De belangrijkste passage uit de vijfde Miljoenennota van minister Duisenberg is deze:

„Onlangs zijn nieuwe ramingen voor de middellange termijn beschikbaar gekomen, welke duiden op een verslechtering van de werkgelegenheidsontwikkeling en een verslechtering van de reële groei van het nationale inkomen. Gezien het demissionaire karakter van het kabinet onthoudt de regering zich van een oordeel over deze nieuwe ramingen. Overigens zullen de verwachtingen voor 1978 naar de mening van de regering verdere maatregelen naast de reeds voorgestelde beperking van het dekkingsplan nodig maken. Zij wil de beslissing over de aard en omvang van die extra maatregelen, welke mede zullen afhangen van het arbeidsvoorwaardenoverleg, zo mogelijk overlaten aan het nieuwe kabinet. Daarnaast kan op grond van de nieuwe middellange-termijnramingen op korte termijn een heroverweging van het totale beleid noodzakelijk zijn”.

gen voor 1978 naar de mening van de regering verdere maatregelen naast de reeds voorgestelde beperking van het dekkingsplan nodig maken. Zij wil de beslissing over de aard en omvang van die extra maatregelen, welke mede zullen afhangen van het arbeidsvoorwaardenoverleg, zo mogelijk overlaten aan het nieuwe kabinet. Daarnaast kan op grond van de nieuwe middellange-termijnramingen op korte termijn een heroverweging van het totale beleid noodzakelijk zijn”.

Ik citeer deze passage in haar geheel,

omdat zij alle elementen omvat die het in de *Miljoenennota 1978* en in het sociaal-economisch akkoord tussen de coalitiepartners uitgestippeld beleid op korte en middellange termijn op losse schroeven kunnen zetten. Het beeld dat uit de korte-termijnramingen van het Centraal Planbureau en uit de Miljoenennota van het demissionaire kabinet oprijst is al somber genoeg. Niet alleen blijkt dat zelfs bij de veronderstelde inkomens-

matiging en de voorgenomen impulsen aan het bedrijfsleven de werkloosheid tot een gemiddelde van 255.000 zal oplopen, ondanks een halvering van de anders noodzakelijke verhoging van de directe belastingen dreigt het reëel besteedbare inkomen van de modale werknemer in 1978 achteruit te gaan. Dit gegeven ondergraaft de reële mogelijkheden waarover de sociale partners beschikken om een centraal akkoord tot stand te brengen dat de regering de zekerheid biedt van de noodzakelijke inkomensmatiging. Er zijn op korte termijn dan ook tijdelijke noodmaatregelen nodig om het reëel besteedbare inkomen van ten minste de modale inkomens op nul te houden.

De werkgevers hebben zich bij het overleg in de Stichting van de Arbeid op het standpunt gesteld dat het prijsindexcijfer verder zal moeten worden gezuiverd van prijsverhogende elementen waarvoor de ondernemers zich niet langer aansprakelijk willen en kunnen stellen. Verdere uitkleiding van de prijscompensatie stuit op verzet van de vakbeweging die wel bereid is af te zien van initiële contractloosverhogingen, maar wil vasthouden aan volledige en automatische prijscompensatie.

Beide partijen beseffen dat zij er zonder het kabinet niet uit kunnen komen. Dat inzicht wordt gedeeld door minister Duisenberg die denkt aan een pakket tijdelijke maatregelen in de fiscale sfeer en de premiesfeer om de lasten voor de werknemers te verlichten. Die maatregelen zullen een tijdelijk karakter moeten hebben omdat zij een verdere vergroting van het financieringstekort tot gevolg zullen hebben, tenzij de regering nog tot verdere beperking op collectieve uitgaven zou kunnen besluiten. Mocht tot dit laatste worden besloten, dan worden regering en vakbeweging geconfronteerd met het dilemma dat gekozen moet worden voor verdere inkrimping van de collectieve voorzieningen of voor instandhouding van de koopkracht.

Om de reëel besteedbare inkomens van het gros van de werknemers op nul te houden zijn waarschijnlijk enige miljarden nodig aan lastenverlichtingen. Uit de variantenberekeningen van het Centraal Planbureau blijkt dat dergelijke verlichtingen vrijwel geen invloed hebben op het werkloosheidscijfer. Met andere woorden: de lastenverlichting levert geen enkele structurele verbetering op, maar voorkomt alleen dat de particuliere consumptie verder inzakt. De

tijdelijke aanvullende maatregelen mogen daarom volgens Duisenberg de structurele maatregelen, gericht op gezondmaking van de economie, niet frustreren.

Duisenberg gaf blijk van een realistisch inzicht toen hij in zijn toelichting op de Miljoenennota zei dat het duidelijk wordt dat het bereiken van een aanvaardbaar werkloosheidsniveau meer tijd en een grotere krachtsinspanning zal vragen van regering en sociale partners. De korte-termijnramingen van het CPB, maar zeker de nog niet gepubliceerde middellange-termijnramingen doen steeds meer twijfel rijzen aan de haalbaarheid van de doelstelling de werkloosheid in 1981 terug te dringen tot een niveau van 150.000. Om de werkloosheid met 100.000 te verminderen zou in de komende vier jaar de werkloosheid met 25.000 per jaar verlaagd moeten worden. Een bijna onmogelijke taak nu de cijfers van maand tot maand steeds verder oplopen.

Het planbureau wijst in de MEV op factoren die niet te redresseren zijn met het zo langzamerhand aanvaarde instrumentarium van loonkostenbeheersing en investeringsimpulsen. De capaciteitsoverschotten die in de recessie van 1974-1975 zijn ontstaan zijn niet kleiner geworden; integendeel, in sommige sectoren dreigen ze nog groter te worden. De effecten op de werkgelegenheid van de rationalisatiemaatregelen in het bedrijfsleven worden nu zichtbaar. De arbeidsplaatsen die daardoor in de industrie komen te vervallen, worden niet of nauwelijks gecompenseerd door uitbreiding van de werkgelegenheid in de bouwnijverheid en de dienstverlenende sectoren. De investeringsimpulsen die aan het bedrijfsleven zullen worden toegediend via subsidies uit de Wet Investeringsrekening en door middel van een winstberekening waarbij inflatoire schijnwinsten niet meer zullen worden belast, dienen in de eerste plaats om verder verval te voorkomen en een rendementsbasis te herstellen. Het lijkt zelfs weinig zin te hebben om de investeringspremies te verbinden aan voorwaarden om arbeidsplaatsen te scheppen. Zolang er capaciteitsoverschotten voorkomen, heeft het bedrijfsleven weinig behoefte aan uitbreiding.

In zekere zin is het beeld van de ontwikkeling in 1978 dat uit de MEV oprijst nog optimistisch getint. De op zich zwakke groei van het reële nationale inkomen met 3% moet voornamelijk mogelijk worden gemaakt

door een groei van onze export die de groei van de wereldhandel overtreft. Het planbureau neemt aan dat door de gematigde loonkostenstijging — 7,5% tegen 8% in 1977 — en vermindering van de reële arbeidskostenstijging een dusdanige verbetering van onze concurrentiepositie te verwachten is dat wij ons marktaandeel kunnen vergroten. Wie iets verder kijkt dan 1978 en zich daarbij herinnert dat voor het eind van de jaren zeventig een nieuwe inzinking van de wereldeconomie wordt verwacht, zal zich weinig gerustgesteld voelen door een dergelijke prognose.

Het beleid, gericht op herstel van de werkgelegenheid en bestrijding van de inflatie, staat of valt met de bereidheid tot inkomensmatiging van alle groepen. Prof. De Galan gelooft niet dat die matiging vrijwillig tot stand zal komen en verwacht daarom een nieuwe loonmaatregel. Zoals de zaken er in het arbeidsvoorwaardenoverleg nu bij staan lijkt zo een stap lang niet uitgesloten. Duisenberg heeft gezegd dat het allerminst bevredigende beeld van onze economie om nadere beleidsmaatregelen roept. De ingediende begroting voor 1978 kan daarom beschouwd worden als een voorschot op een veel verdergaand beleidsplan waarvoor het nieuwe kabinet de verantwoordelijkheid op zich moet nemen.

A. F. van Zweeden

ESB *Boekennieuws*

Paul F. Wendt (ed.): Forecasting transportation impacts upon land use. Studies in applied regional science, vol. 2, Martinus Nijhoff, Leiden, 160 blz., f. 26.

Bevat een samenvatting van de resultaten van een onderzoek van een werkgroep van de universiteit van Georgia over de toepassing van planning van vervoer en gebruik van grond op het platteland van Georgia met behulp van een „land-use impact model”. Men beoogt met dit model het volgende:

1. integratie van voorspellingen op nationaal en regionaal niveau;
2. het gebruik van multiple schattings technieken;
3. introductie van voorspellingen door alternatieve methoden;
4. samenwerking bij het structureren en testen van vervoermodellen.

Met ESB een beter economisch-politiek inzicht